

DS
567.87
1151163
2516

เรื่อง

พระปฐมเจดีย์

เรื่อง พระปฐมเจดีย์

เรื่องพระปฐมเจดีย์

ท่านเจ้าพระยาทิพากรวงศ์

(ชำ บุนนาค)

เรียบเรียงไว้แต่ปีฉลู ๒๔๐๘

ได้รับบริจาค

สำนักงานจัดประโยชน์ และรักษาองค์พระปฐมเจดีย์

บัญชีเงินฝากประจำ

บัญชีเงินฝากประจำ

(บัญชีเงินฝาก)

เลขทะเบียน..... **08948** .....

เลขหมู่

๗๓.
DS
567.87
พธ ๗63
๒516

เรื่องพระปฐมเจดีย์

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชดำริว่า ที่เมืองนครชัยศรี มีพระเจดีย์ใหญ่องค์หนึ่ง เป็นพระเจดีย์ยอดปรางค์ต่อนหนึ่ง ฐานล่างกลมเป็นรูประฆังต่อนหนึ่ง พิศุเคราะห์ดูเห็นจะทำมาหลายคราว ราษฎรเรียกว่า พระปทม ด้วยความประสงค์ของคนทั้งหลายว่า พระพุทธเจ้าเสด็จมาบรรทมอยู่ที่นั่น แต่เห็นว่าจะไม่ถูกด้วยได้ทอดพระเนตรเห็นหนังสือเก่าๆ เห็นเขียนไว้ว่า พระปฐมเจดีย์

เมื่อแต่ก่อนยังไม่ได้เสด็จเกล็ดงวาลัยราชสมบัติได้เสด็จไปนมัสการหลายครั้ง เป็นมหาเจดีย์ใหญ่กว่าพระเจดีย์ในประเทศไทยทุกๆ แห่ง สืบคู่ทั้งพระราชอาณาจักร ฝ่ายเหนือตั้งแต่เชียงแสน เชียงใหม่ ตลอดลงมา ฝ่ายใต้ จนถึงเมืองนครศรีธรรมราช และเมืองลาว เมืองเขมร ฝ่ายตะวันออก พระสถูปเจดีย์ ซึ่งจะโตใหญ่กว่าพระปฐมเจดีย์ไม่มี พิศุเคราะห์ดูเห็นจะเป็นของเก่ามาช้านาน ก่อนพระเจดีย์ในประเทศไทย จึงได้เรียกว่า พระปฐมเจดีย์

ทอดพระเนตรคู่มือทำอิฐและก่อ เห็นจะเป็นของทำแล้วเก่าแก่มาหลายครั้งหลายคราว ที่เนินใหญ่เป็นกองอิฐหักลงมา ได้ชั้นสูตรชุดลงไปคูเล็กสองคอกสามคอกบ้าง พบอิฐยาวคอกหนึ่งหน้าใหญ่สิบสองนิ้ว หน้าน้อยหกนิ้ว ก็เป็นพื้นอยู่พิเคราะห์ดูเห็นว่าเป็นองค์พระเจดีย์เดิมจะหักพังลงมา มีผู้ศรัทธามาเกลี้ยอิฐให้เป็นเกาะขึ้น แล้วมาก่อเป็นพระเจดีย์กลมขึ้นอีกคราวหนึ่ง เหมือนอย่างพระเจดีย์ในเกาะลังกา

ครั้นนานมา ยอดจะหักลงมาอีก ก็มีผู้มาศรัทธาปฏิสังขรณ์ขึ้นอีกคราวหนึ่ง จะเห็นว่าพระเจดีย์ยอดแหลมจะไม่ถาวรมั่นคง จึงเกลี้ยที่ให้เสมอเพียงไหล่ แล้วก่อองค์ปรางค์ต่อตั้งขึ้นไปแทนยอด ที่ริมขอบเว้าที่ก่อกำแพงแก้วไว้เป็นที่ทักษิณก่อนบันไดลงมาถึงพื้นเนินเก่า พิศเคราะห์ดูบันไดก่อทับองค์ระฆังเข้าไว้เห็นจะเป็นของทำที่หลัง แต่วิหารอยู่ด้านตะวันออกบนเนินเรียงกันอยู่ทั้งสี่วิหาร วิหารพระนาคปรกวิหารหนึ่ง อยู่ข้างทิศตะวันออกเฉียงใต้ ถัดมาถึงวิหารพระไสยาสน์วิหารหนึ่งวิหารไว้พระพุทธรูปต่าง ๆ วิหารหนึ่ง วิหารพระบำลไธยที่สุกด้านตะวันออกเฉียงเหนือ เป็นแถวกันมา แล้วมีพระเจดีย์ย่อม ๆ อีกหลายพระองค์ ไม่เป็นฝีมือในหลวงสร้าง เป็นฝีมือราษฎรชาวบ้านทำเล็ก ๆ ใหญ่ ๆ เป็นของทำที่หลังแน่ทีเดียว ที่ช่องเดิมแท้ ๆ วิหารหลวงพระอุโบสถอยู่ที่พื้นแผ่นดิน วิหารอยู่ตรงแก่งจันและพลับพลาทรงไปรยลงไป ด้วยเสาศิลาแลงมีปรากฏอยู่หลายต้น

พระอุโบสถนั้นก็ตรงพระอุโบสถเดียวกันลงไป กุฏิสงฆ์อยู่หน้า
กระเปาะข้างทิศใต้ ด้วยได้เห็นของสำคัญหลายอย่าง คือ สระน้ำ
และถนนอิฐปูเป็นพื้น ที่จอมปลวกใหญ่ก็รื้อได้พระพุทธรูปในนั้น
ยังปรากฏอยู่ วัดเดียนวันที่พระสงฆ์อยู่เป็นของยายมาทีหลัง

เมื่อแผ่นดิน พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย
แต่องค์พระปรารักษ์เห็นจะเป็นของหลวง ได้โปรดให้วัดองค์พระ
ตั้งแต่แผ่นดินขึ้นไปถึงหลังเกาะ สูงสี่วาบ้างห้าวาบ้าง ด้วยแผ่น
ดินไม่เสมอกัน ตั้งแต่หลังเกาะขึ้นไป เป็นองค์พระเจดีย์กลมสูง
สิบสี่วาสองศอก องค์ปรารักษ์สูงยี่สิบวา ยอดคนภุศลขึ้นไปแปด
ศอกรวมตั้งแต่หลังเกาะขึ้นไปตลอดยอดคนภุศลได้สี่สิบวาสองศอก

พระปฐมเจดีย์นี้ จะมีกษัตริย์แต่โบราณตั้งเป็นเมือง
หลวงอยู่ที่นั่น สร้างขึ้นก่อนพระเจดีย์ทั้งปวงในประเทศไทย จึง
สืบความได้ความในหนังสือเก่า ๆ ว่า สร้างเมื่อพระพุทธศักราช
ล่วงได้ ๕๖๙ ปีบ้าง สร้างเมื่อพระพุทธศักราชล่วงได้ ๑,๐๐๐ ปี
บ้างสร้างเมื่อพระพุทธศักราชล่วงได้ ๑,๑๘๕ ปีบ้าง สร้างเมื่อ
พระพุทธศักราช ล่วงได้ ๑๒๖๔ ปีบ้าง สร้างเมื่อพระพุทธศักราช
ล่วงได้ ๑,๖๓๓ ปีบ้าง ไม่ถูกกัน มีกำหนดนับว่าสูงสี่สิบห้าวาศอกว่า
เป็นที่แทนพระพุทธเจ้าเสด็จมาบรรทมอยู่ที่นั่น และได้บรรจุพระ
ทันตธาตุ คือพระเขี้ยวแก้วองค์หนึ่ง ครั้งหนึ่งบรรจุพระบรมธาตุ
อีกทะนานหนึ่ง อีกครั้งหนึ่งบรรจุพระบรมธาตุร้อยพระองค์ได้
ความไม่ถูกกัน จะคิดเอาแน่ที่เดี๋ยวก็สงสัยอยู่ แต่เห็นว่าจะสร้าง

เมื่อครั้งกษัตริย์ศรีธรรมมาโคกราช แจกพระบรมธาตุไปในประเทศ
ทั้งปวง ที่นับถือพระพุทธศาสนาเหมือนกัน

ในครั้งนั้น พระพุทธศักราชล่วงได้ ๒๑๘ ปี ภายหลัง
เห็นว่า จะมีผู้สถาปนาเพิ่มเติมมาอีกหลายครั้งหลายคราวมาแล้ว
และเป็นสถานที่ใหญ่กว่าที่อื่นคงจะมีพระบรมธาตุบรรจุไว้เป็นแน่
ไม่เป็นที่สงสัยเลย พระปฐมเจดีย์มีหนังสือเก่า ๆ ว่า มีปรากฏ
ก่อนที่คนได้พบพระพุทธบาท พระฉายกว่าพันปี ไม่ควรที่จะทิ้ง
ให้รกร้างอยู่ จึงได้ถวายพระพรแด่สมเด็จพระบรมเชษฐาธิราช
พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงทราบแล้วดำรัสว่าป็น
ของอยู่ในป่ารก จะทำขึ้นไปก็เห็นไม่เป็นประโยชน์อันใดนัก

ครั้นได้ทรงสดับพระกระแสว่า ไม่โปรดแล้ว ก็ทรงพระ
จินตนาไว้ว่า จะทรงสถาปนาปฏิสังขรณ์ขึ้นไว้ให้จงได้ ก็ครั้งนี้
ได้เถลิงถวัลยราชสมบัติแล้ว ควรจะกระทำตามพระราชประสงค์
ไว้แต่เดิม จึงโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้ช่างทหารใน ต่อตัว
อย่างถวาย เป็นรูปพระเจดีย์กลม ฐานทักษิณไม่มี ก่อเป็นหน้า
กระดานและช่องกระจกขึ้นไปจนถึงบัวถลา แล้วชักลูกแก้วเข้าไป
ไปทั้งสามชั้น จึงตั้งบัวกลมปากกระฆัง ตัวอย่างพระเจดีย์ตาม
รูปเดิมเสร็จแล้ว จึงโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้สมเด็จพระ
ยาบรมมหาประยูรวงศ์ คือสมเด็จพระยาองค์ใหญ่ เป็นแม่กอง
เจ้าของการ ให้พระศรีสมบัติ หลวงพิทักษ์โยธา หลวงนราเรือง

เดช เจ้ากรมไพร่หลวงอาสาใหม่ หลวงโยธาไพจิตร ช่างทหารใน
ออกไปเป็นนายงานทำ ใต้ลงมือถางต้นไม้บนองค์พระและถาง
ที่ขุดคลอง

ครั้นมาถึงวันพฤหัสบดี เดือนยี่ ขึ้น ๕ ค่ำ ปีฉลู เบญจ
ศกจุลศักราช ๑๒๑๕ ปี เพลายามเศษ เห็นที่พระปรารักษ์เป็นดวง
กลม ออกจากซุ้มคูหาฝ่ายอุดรทิศ ดวงโตเท่าผลส้มเกลี้ยง มีรัศมี
สว่างขึ้นไปเบื้องบนถึงยอดนภศูล เบื้องต่ำถึงชั้นทักษิณเดิมแล้ว
ก็หายไป ได้จัดการทำมาได้ปีเศษ สมเด็จพระเจ้าพระยาองค์ใหญ่ให้
ชื่อเอาอิฐ มีผู้มารื้อขายที่วัดเก่า ๆ บ้าง และให้ทำขึ้นบ้างก่อฐาน
ขึ้นไปได้แปดศอก

ครั้นมาถึง ณ วันเดือนหก ขึ้น ๑๐ ค่ำปีเถาะ สัปตศก
สมเด็จพระเจ้าพระยาองค์ใหญ่ถึงแก่พิราลัย จึงโปรดเกล้าโปรดกระ
หม่อมให้เจ้าพระยารวิวงศ์ ซึ่งแปลงชื่อมาเป็นเจ้าพระยาทิพากร
วงศ์มหาโกษาธิบดี เป็นแม่กองเจ้าของการทำงานต่อไป จึงพระราช
ทานเมืองนครชัยศรี ซึ่งขึ้นกรมมหาดไทย มาขึ้นกรมท่าด้วย

เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ จึงได้เกลี้ยกล่อมพวกรามัญมารับ
จ้างทำอิฐบ้าง ที่เป็นทาสลูกหนี้ผู้มีชื่อ ก็ช่วยมาให้ทำอิฐหลาย
สิบคร้วรับจ้างคิดหักค่าตัวให้ ได้จ้างเงินเผาปูนและเงินก่อขึ้นไป
จึงให้พระสุธรรมไมตรี เป็นกงสีจ่ายเงินค่าจ้างแรงเงินและค่าจ้าง
มอญทำอิฐ แลดูแลการเบ็ดเสร็จทั่วไป ให้พระศรีธรรมสาสน
เป็นผู้ช่วยซื้อของส่ง นายงานเก่า พระศรีสมบัติก็เลื่อนเป็นที่

พระยาศรีสรรราช หลวงพิทักษ์โยธา หลวงนราเรืองเดช เป็น
 เจ้ากรมไพร่หลวง ราชการมีมากให้กลับเข้ามารับราชการเสียใน
 กรุง จึงตั้งนางงานใหญ่ ขุนหมื่นในกรมทำหมื่นบำรุงเจดีย์หนึ่ง
 หมื่นชำนาญชลธีหนึ่ง ทหารปืนหลวงคักตาเคซ เจ้ากรม ขุนยง-
 สงคราม ปลัดกรม และขุนหมื่นเป็นนางงานรองบ้าง เป็น
 เสมียนบ้าง อื่นสามสิบนาย ได้สร้างพระเจดีย์เล็กๆ ไว้บนยอด
 เขาคนดะองค์ มีชื่อปรากฏอยู่ในฐานพระเจดีย์นั้นแล้ว ได้ช่วยกัน
 กุมคนหัวเมือง เมืองนครชัยศรี เมืองสมุทรสงคราม เมือง
 สมุทรสาคร เมืองราชบุรี เมืองพนัสนิคม มีจำนวนคนผลัด
 เปลี่ยนเป็นสี่ผลัด ได้เดือนละสองร้อยก่ขึ้นไปได้สูงสิบวา

ครั้น ณ วันอังคาร เดือน ๕ ขึ้น ๕ ค่ำ ปีมะเมีย
 สัมฤทธิศก พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จโดย
 พยุหยาตราทางชลมารค มาขึ้นที่วัดชัยพฤกษ์มาลา ด้วยครั้งนั้น
 กรองมหาสวัสดิ์ กรองเจดีย์บูชา ชุดยังไม่แล้ว แล้วเสด็จทาง
 สกลมารค ไปประทับแรมที่พลับพลาท่าหวด ราชรีหนึ่ง ครั้น
 วันพุธ เดือน ๕ ขึ้น ๑๐ ค่ำ เสด็จทางชลมารคด้วยเรือกระบวน
 ขึ้นที่ปากกรองเจดีย์บูชา แล้วเสด็จพระราชดำเนินทางสกลมารค
 ประทับพลับพลาค่ายหลวง จึงโปรดให้กระทำเครื่องสักการบูชา
 ต่างๆ เป็นอันมาก ครั้นเวลาบ่ายห้าโมงเศษ เสด็จขึ้นประทับ

พลับพลาบนเนินฐานพระปฐมเจดีย์ พังพระสงฆ์สวดพระพุทธร
มนต์แล้วเสด็จพระราชดำเนินประทับที่ฉัตรรอบหนึ่งแล้วทรงจุดดอกไม้
พลิงกระทำสักการบูชา พอจุดฝึกแกก็เห็นดวงย้อยออกมา
ตามซุ้มกุหาข้างบูรพทิศ รัศมีขาวตกลงมา หายไปที่หลังวิหาร
พระไสยาสน์เก่า ซึ่งอยู่ที่วิหารหลวงเดี๋ยวนี้ บรรดาพระบรมวงศา
นวงศ์ข้าราชการที่เฝ้าอยู่บนนั้น ได้เห็นเป็นอันมาก คนจำพวกที่
อยู่ไกลได้เห็นว่า ดวงดาวตกใกล้จนถึงลานพระบ้าง ถึงหลักพระ
ราชวังบ้าง ที่อยู่ใกล้ก็เห็นตกไกลออกไป ที่อยู่ไกลก็เห็นตกใกล้
เข้ามาเสมอเพียงตัวอยู่ ก็เป็นการอัศจรรย์อย่างหนึ่ง ครั้น ณ
วันพฤหัสบดี เดือน ๕ ขึ้น ๑๑ ค่ำ มีการสมโภชต่างๆ และมี
ละครผู้หญิงข้างใน และเวียนเทียนด้วย แล้วพระราชทานเงินพระ
คลังเดิม เป็นส่วนพระราชกุศลอีก สามสิบชั่ง พระราชทานแก่
คนทำการ แล้วทรงไปรยทานแจกราษฎรที่มาเซ�ชมพระบารมี
อยู่ที่ทางเสด็จพระราชดำเนินสิ้นพระราชทรัพย์เป็นอันมาก

ฝ่ายพระบรมวงศาข้าราชการ มีจิตเลื่อมใสศรัทธาบริจา
กทรัพย์เข้าในส่วนพระราชกุศล ตามศรัทธาแทบทุกคน แล้วโปรด
เกล้าโปรดกระหม่อมให้เรียกว่า พระปฐมเจดีย์ ตามหนังสือเก่าๆ
ด้วยทรงเห็นว่า พระเจดีย์นี้มีขึ้นก่อนพระเจดีย์ในประเทศไทย แล้ว
ทรงพระราชอุทิศยกคนบ้างพระปฐมเจดีย์ชายฉกรรจ์ถวายเป็นข้า
พระร้อยยี่สิบหกคน ตั้งเจ้ากรมเป็นที่ขุนพุทธเกษตรานุรักษ์ ตั้ง

ปลัดกรมเป็น ขุนพุทธจักรรักษาหมีนถานาธิบดี สมุหบาญชี ยก
ค่านาและสมพัตสรที่ไกล้องค์พระเป็นกัลปนาขึ้นวัด บางปีก็ได้ค่านา
สามชั่งบ้าง สองชั่งเศษบ้าง สมพัตสร บางปีก็ได้ชั่งสิบตำลึง
บ้าง สองชั่งบ้าง ทรงถวายนิตยภัตด้วย แล้วก็เสด็จพระราชดำเนิน
กลับพระนคร

ครั้น ณ วันอาทิตย์ เดือน ๖ ขึ้น ๕ ค่ำ พระบาทสมเด็จพระ
พระเป็นเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จพระราชดำเนินออกไปทอดพระเนตร
พระปฐมเจดีย์ ครั้น ณ วันอังคาร เดือน ๖ ขึ้น ๘ ค่ำ ได้ตั้ง
การสวดพระพุทธรูป ทรงจุดดอกไม้เพลิงกระทำการสักการ-
บูชาครั้งรุ่งขึ้นก็มีการสมโภช แล้วเสด็จพระราชดำเนินไปนมัส-
การพระแท่นดงรัง แล้วเสด็จกลับพระนคร ได้ก่อขึ้นไปอีกสูงเจ็ด
วาสองศอกรวมเป็นสิบเจ็ดวาสองศอก ครั้นมาถึงบึงอก โทศกเดือน
๘ ขึ้น ๑๓ ค่ำ เพลากลางคืน ได้ยินเสียงร้องไห้แซ่ในท้อง
พระ จนชาวบ้านตกใจ ครั้นรุ่งขึ้น ๑๔ ค่ำ ๑๕ ค่ำ ฝนตกหนักทั้ง
กลางวันกลางคืน อัฐที่ก่อนนั้นหนักตัวก็เดือนทรุดลงมารอบตัว
เพราะฐานทักษิณไม่มี ข้างบนหนัก ข้างล่างบางเพียงสามศอกสี่ศอก
ทรงกันไว้ไม่อยู่ ต้องรื้อออกเสียทำใหม่จึงโปรดให้พระวรวงศ์เธอ
กรมหมื่นบวรรั้งสีสุริพันธ์ ปีย์พรหมจรรย์ ธรรมวายุติ ซึ่งสถิต
อยู่วัดบวรนิเวศน์ พระองค์หนึ่งกรมขุนราชสีหวิกรม พระองค์หนึ่ง
กิดตัวอย่างถวายแล้ว ทรงแนะนำตัวอย่าง แล้วโปรดให้ถมพื้นที่ลุ่ม
คอนขึ้นมาให้เป็นเสมอกัน ไช้ส่วนสูง วัดด้วยวาทองธารพระการ

ตั้งแต่พื้นดินขึ้นไปเสมอพื้นหน้าพระระเบียงกลม สูงสี่วาสอง
 สอกบ้าง หัววาบ้าง แต่พื้นหน้าพระระเบียงขึ้นไปถึงทักษิณ ที่
 หนึ่ง สูงหกศอกคืบสองนิ้ว ตั้งแต่พื้นทักษิณที่หนึ่งขึ้นไปถึงฐาน
 บัวคว่ำ สูงแปดศอกคืบ ตั้งแต่ทักษิณที่สองขึ้นไปถึงปากระฆังสูง
 เก้าวาคืบนิ้ว องค์กระฆัง สูงสิบสี่นิ้ว บัลลังก์สูง สามวาคืบหกนิ้ว
 ตั้งแต่บัลลังก์ถึงฝาละมี สูงห้าวาคืบสิบเอ็ดนิ้ว ปล่อยโชนยี่สิบเจ็ด
 ปล่อย สูงสิบห้าวาสองศอกคืบห้านิ้ว บัลลังก์บัวแวง สูงสามวาคืบ
 หกนิ้วฐานทองเหลืองสูงสองศอกคืบสองนิ้ว ยอดคนภคูลขึ้นไป
 ตลอดยอดมงกุฎ สูงสามวานิ้ว คิตรวมตั้งแต่พื้นดินขึ้นไปตลอด
 ยอดมงกุฎคิดได้เป็น สามเส้นคืบหกนิ้ว ก่อฐานใหญ่รอบ หัวเส้น
 สิบหกวาสามศอก ทักษิณที่หนึ่งก่อออกมากว้างห้าวา ตั้งแต่ลูก
 แก้วหลังบัวถลาขึ้นไป ก่อกว้างสี่วาบ้าง สี่วาเศษบ้าง ตลอดถึงทักษิ
 ณที่องค์กร์ปรากฏตั้งอยู่ ก่อกว้างเจ็ดวาบ้าง เจ็ดวาสองศอกบ้าง ลด
 เข้าไปทุกที จนกระทั่งที่ตั้งเวที ที่นั้นกว้างสามวา ที่ปล่อยโชนนั้น
 กว้างห้าศอก จนตลอดยอดปรากฏ ฐานล่างถ้าจะชักเป็นสี่เหลี่ยม
 ด้านหนึ่งยาวสองเส้นเจ็ดวา เท่ากับฐานกระเปาะทำไว้ทั้งสี่ด้าน ครั้น
 ตัวอย่างตกลงแล้ว พระฤกษ์เมื่อ ณ วันพฤหัสบดี เดือน ๑๑ ขึ้น
 ๔ ค่ำ จุลศักราช ๑๑๒๒ ปีวอก โทศก จะได้ก่อพระฤกษ์ จึงรับ
 สั่งว่า มีราชการอยู่ที่ในกรุงเสด็จออกไปไม่ได้จึงโปรดให้กรมหมื่น
 บวรรังสีสุริยพันธุ์ ปิยพรหมจรรย์ธรรมวรยุติเจ้าพระยาทิพากรวงศ์
 ออกไปก่อพระฤกษ์ องค์กร์พระปฐมเจดีย์นั้นก่อขึ้นแล้ว ที่ชั้นทักษิณ

ที่หนึ่ง ปักเสานางเรียงรอบองค์ แล้วมีเสาปักเป็นขาทรายค้ำ
 เสานางเรียงด้วย ชั้นทักษิณที่สองมีแต่ขาทรายค้ำ ไม่มีเสานาง
 เรียง ที่ตรงบัวดาลลงไป มีเสานางเรียงปักไม้ซุงทั้งต้นปักถึงพื้น
 อีกรอบหนึ่ง รัศด้วยซุงทั้งต้นแล้วเอาสายโซ่ใหญ่รัศที่หน้ากระดาน
 ท้องไม้บัวดาลแห่งหนึ่ง รัศหลังบัวดาลแห่งหนึ่ง รัศตั้งแต่ท้องไม้
 ลูกแก้ว ถึงบัวคลุมอุกปากระฆังอีกห้าชั้น ที่กลางองค์ระฆังมีเสา
 นางเรียงรัศสายโซ่อีกสามรอบ ที่ยอดลามีเสานางเรียง ตีนเสาเชิง
 เรียงนั้นใส่ปลอกไม้ซากชั้นหนึ่ง แล้วรัศสายโซ่อีกห้ารอบ ปลาย
 เสานั้นเอาไม้ซากสิบนิ้วสี่เหลี่ยม สับปากกันเป็นปลอกปลายเสาอีก
 ชั้นหนึ่งลูกแก้วปล้องโหนด หลังฝาละมีรัศสายโซ่ที่ท้องไม้อีกแปด
 รอบแล้วก่ออิฐถือปูนหุ้ม การที่ทำในบริเวณองค์พระนั้น ได้ก่อ
 วิหารไว้สี่ทิศ ประดิษฐานรูปพระปฏิมากรทั้งสี่บ้าง วิหารใหญ่ข้าง
 ทิศบูรพ์นั้น ห้องนอกไว้พระพุทธรูปมารวิชัยได้ตรัสห้องในไว้
 พระแท่นที่นมัสการ मुखหน้าไว้พระพุทธรูปฉลองพระองค์วิหารทิศ
 ทักษิณ ห้องนอกไว้พระเทศนารธรรมจักรโปรดปัญญาวัคคีย์ห้องหลัง
 ไว้ภาคปรก ซึ่งเป็นของเดิม मुखหลังไว้รูปพระยาพานทิศประจิมนั้น
 ทำวิหารพระพุทธรุไสยาสน์ ใต้ของเก่าหลังหนึ่งพระพุทธรุไสยาสน์
 เดิมยาวสี่วา องค์ใหม่ยาวแปดวาสองศอกวิหารห้องเบื้องหลังไว้
 พระนิพพานพระองค์หนึ่ง วิหารทิศอุดรนั้น ห้องนอกไว้พระประ-
 สutti ห้องเบื้องหลังไว้พระบำเลโดยซึ่งเป็นของเดิม मुखหลังไว้
 พระรูปพระยาภัง แล้วชำระเบียงกลมล้อมรอบถึงกันทั้งสี่ด้าน

จกจารีกกถาธรรม ยกไว้ทุกห้อง รอบนอกนั้น ก่อหอรชฌงราย
 รอบไปอีกชั้นหนึ่ง ชั้นล่างก่อกำแพงถมคินกระเปาะขึ้นมาทั้งสี่ทิศ
 บนกระเปาะด้านตะวันออก ทำโรงธรรมข้างหนึ่ง ทำโรงพระอุโบ-
 สถ ตรงพระอุโบสถขึ้นมาข้างหนึ่ง ประดิษฐานพระคันธารราช ซึ่ง
 ใ้ค้มาแคว้ดทุงพระเมรุค้ำันใ้ค้ บนกระเปาะจำลองรูปพระปฐมเจดีย์
 เดิมไว้ข้างตะวันออกองค์หนึ่งสูงแก้วาคีบ ยอดนภศูลศอกคีบสอง
 นิ้ว ต่ำกว่าองค์เดิมอยู่ยี่สิบหกวาศอกสองนิ้ว ข้างตะวันตกนั้น ใ้ค้
 จำลองรูปพระปฐมเจดีย์ เมืองนครศรีธรรมราชที่เรียกว่า พระบรม
 ธาตุใหญ่ศักดิ์สิทธิ์ ทำขึ้นไว้เดิมของท่าน สูงสามสิบเจ็ดวาศอก
 ตลอดยอดพุ่ม จำลองใหม่สูงสิบวาศอกคีบ ยอดนภศูลสาม
 ศอกนิ้วกึ่ง ต่ำกว่าองค์เดิมยี่สิบหกวาศอกคีบนิ้วกึ่ง เพื่อให้สับุรุษเห็น
 จะใ้ค้ส่งใจไปนมัสการพระธาตุเมืองนคร กระเปาะด้านตะวันตก
 นั้น ชั้นบนใ้ค้ประดิษฐานพระมหาโพธิ เมื่อครั้งพระอาจารย์ดี
 พระอาจารย์เทพ ออกไปเกาะลังกาใ้ค้เข้ามา ชั้นล่างประดิษฐาน
 ไม้สำคัญที่ควรจะทำสักการบูชาเป็นที่ระลึก คือ ไม้ช้ปาล-
 นิโครธ แปลว่าไม้ไทร ที่พระพุทธรเจ้าฉนัมธูปายาส ใ้ค้ตรัสรู้แล้ว
 เสด็จไปเสวยวิมุตติสุขอยู่ที่นั่นอีกคราวหนึ่งถึงเจ็ดวัน แล้วเสด็จไป
 อาศัยอยู่ใ้ค้ร่วมไม้มุจลินท์ คือ ไม้จิก คราวนั้นฝนตกหนักพระ-
 ยานาคขึ้นมาทำกายวงล้อมพระพุทธรเจ้า แล้วเลิกพ้งพานปกเบือง
 บน ฝนก็ไม่ร้้วนน้ำก็ไม่ท่วมเข้าไปได้ พระองค์อยู่ใ้ค้ร่วมไม้จิกเจ็ด
 วันแล้วเสด็จมาประทับอยู่ใ้ค้ร่วมไม้ราชายตนะ คือ ไม้เกตุครั้งนั้น

ได้รับสตูก่อนสตุง ของนายตปุสสภัลลิกะ พ่อก้าวเวียนตั้งแต่ได้
 ตรัสสี่สิบแปดวัน มาเสวยพระกระยาหารในวันที่สี่สิบเก้าและไม้
 พหุปุกตนิโครธ คือ ไม้กว้าง ที่พระองค์ได้พบพระมหากัสสปใน
 ไร่ไม้ไผ่ นั้น สาทรุกโข คือ ไม้รังเป็นที่พระองค์ได้ประสูติในไร่ไม้
 ไผ่อย่างหนึ่ง ปรินิพพานในใต้ต้นรังอย่างหนึ่ง เป็นสองอย่าง
 ด้วยกัน ไม้ชมพู คือ ไม้หว่า เมื่อพระองค์ยังเยาว์อยู่ ตามเสด็จ
 พระราชบิดาไปแรกนาขวัญ ได้ประทับอยู่ในไร่ไม้ไผ่ นั้น ก็ได้
 พิจารณากรรมฐานถึงปฐมฌาน เป็นปฐมที่หนึ่งครั้งนั้นเกิดอัศจรรย์
 หลายอย่างจนแผ่นดินไหว เสาไม้ก็มีไต่ย้ายไปตามพระอาทิตย์
 ไม้ล้มพวา คือ ไม้มะม่วง ที่พระองค์ได้กระทำมกปาฏิหาริย์ใน
 ยอดไม้มะม่วงนั้น ไม้ที่พรรณนามานี้ก็คล้าย ๆ กันกับไม้พระศรี
 มหาโพธิ เรียกว่า สัตตมหาสถานจึงเอามาประดิษฐานไว้เป็นที่
 ระลึกด้วย กระเปาะข้างทิศเหนือนั้นก็ทำเป็นคลังหลังหนึ่ง โรงประ
 โคมหลังหนึ่ง ระหว่างกระเปาะทำเป็นกุเาทั้งสี่ทิศ หน้ากุเา
 ออกมามีรั้วเหล็กล้อมชั้นหนึ่ง หน้ารั้วเหล็กออกมาเป็นฐานพระ
 มหาโพธิทั้งสี่ทิศ ได้ผลมาแต่เมืองพุทธคยาบุรี ว่าเป็นหน่อเดิมที่
 พระได้ตรัส พระมหาโพธิต้นนั้นมีระเบียบงล้อมถึงเจ็ดชั้น พวก
 พรหมณ์หวงแหนอยู่แน่นหนา เจ้าเมืองอังกฤษจึงได้ไปขอเอา
 ผลและใบถวายเข้ามาทรงเพาะไต้งอกงามดี ประทานให้ปลูกที่วัด
 หลวงทุกวัด หน้าฐานพระมหาโพธิออกมาซีกเป็นกำแพงปีกกา

มีหลังคาพอกนออาศัยได้ บรรจบกระเปาะออกมาทั้งสี่ทิศ ที่มุมมีหอ
กลองหลังหนึ่ง หอระฆังหลังหนึ่ง สลับกันทั้งสี่มุม กิจจะมีให้ของ
โบราณเสียมสูญ ไปเที่ยวเก็บเอาศิลาใหญ่อยู่ในป่าในรกเอามาไว้
ให้ดูทุกสิ่งแล้วตั้งพระราชคณะไปอยู่ ชื่อพระสนิทสมณคุณ พระ-
ครูชื่อพระปฐมเจดียนุรักษ์ เสด็จพระราชดำเนินออกไปครั้งไร
ก็ทรงพระราชดำริแนะนำให้กระทำทุกครั้ง แล้วมีพระราชอุตสา-
หะทรงอิฐแผ่นหนึ่งบาง สองแผ่นบาง เสด็จพระราชดำเนินไป
ทางสะพานนั่งร้าน ทรงก่อก่อทุกครั้ง แล้วเปลื้องพระภูษาทรงสพัก
ขึ้นทำรงบูชาที่ก่อนนั้นด้วย จนองค์พระสูงขึ้นไปถึงปล้องโฉนชั้น
ที่ห้าและเมื่อพระเจดีย์ยังไม่พังนั้น เมื่อปีมะโรง อัฐศก วัน
พฤหัสบดี เดือนอ้าย ขึ้น ๒ ค่ำ เห็นที่องค์พระปรางค์เป็นดวง
สว่างออกมาทางซุ้มกุหาทิศเหนืออีกคราวหนึ่ง

ครั้นถึงวันพฤหัสบดี เดือนอ้าย ขึ้น ๗ ค่ำ เห็นรัศมีส่อง
ไปทางองค์พระปรางค์ เหมือนแสงดอกไม้เทียนจับอยู่ที่องค์พระ
ได้เห็นด้วยกันมาก ในเดือนอ้าย ปีมะโรง อัฐศกเห็นอัศจรรย์สอง
ครั้ง การปฏิหารย์มีนั้นมิทุกปี ปีละสองครั้งบ้าง สามครั้งบ้าง
ถ้าสมโภชเวียนเทียนเมื่อใด ก็เป็นทุกคราว และที่ปฐมเจดีย์ มี
เหตุอัศจรรย์หลายอย่าง คือที่เป็นองค์พระปรางค์ บางที่เดือนมีดก็
บังเกิดเป็นรัศมีเหมือนบุคคลเอาผ้าขาวบุเข้าไปหุ้มไว้แล้วก็หายไป
ที่ละน้อย ๆ แล้วก็สว่างขึ้นที่ละน้อย ๆ จนเต็มกำลัง แลเห็นขึ้นไป

ตลอดยอดคนภคกุล บางทีก็สว่างซีกหนึ่ง บางทีสว่างข้างล่าง มีค
 ข้างบน แล้วสว่างข้างบน มีคข้างล่าง เมื่อจะสว่างนั้น ก็เป็นรัศมี
 เรื่องขึ้นทีละน้อยๆ สว่างมีคไปทั้งองค์พระปรางค์ แล้วมีรัศมี
 ไรยอ่อนลงมาทีละน้อยๆ จนมีคไปทั้งองค์พระปรางค์ แล้วก็ค่อย
 มีรัศมีเรื่องๆ ขึ้นมาอีกดังกล่าวมาแล้ว เป็นอยู่สองทุ่มบ้างสามทุ่ม
 บ้างแล้วจึงหายไปทีเดียวบางทีก็เห็นเป็นดวงดาวติดอยู่ปลายยอด
 นพศูล มีรัศมีแดงเหลืองเขียวสีต่าง ๆ ค่อยๆ เลื่อนลงมาทีละน้อย
 หายไปในช่องกุหาบางทีที่อยู่องค์พระปรางค์มีคเป็นปกติ แต่ขอบ
 ริมนั้น มีรัศมีขาวสว่างรุ่งเรืองขึ้นไปตลอดยอด บางทีก็ได้ยิน
 เสียงโห่ร้อง ครั้นขึ้นไปชั้นสุทธกุก็ไม่เห็นผู้ใด บางทีก็ได้ยินเสียง
 หม้องซัยเหมือนนบुकคตอยู่ในองค์พระเจดีย์ บางทีใช้เวลาสัปบุรุษ
 ขึ้นนมัสการ พวกทำงานก็ได้กลิ่นรูปเทียนหอมตระหลบไป บาง
 จำพวกมีอาจที่จะขึ้นไปบนทักษิณได้ ก็นั่ง กราบ ไหว้ อยู่แต่พื้นดิน
 ครั้นถามกันว่านมัสการที่นี้ก็ได้บุญเหมือนกัน คนผู้นั้นจะกล่าวบ
 ว่าพระบรมธาตุอยู่ข้างล่าง หรือจะกล่าวอย่างไรก็ไม่รู้จักน้ำใจเขา
 และการที่กล่าวมาด้วยอัครรยองค์พระ ปีหนึ่งก็เป็นหลายครั้ง
 หลายคราวทุกปีจะว่าด้วยอำนาจพระพุทธรเจ้าหรือพระบรมสารีริก
 ธาตุ หรือจะว่าอำนาจเทพยดา หรือจะว่าไฟฟ้าไฟดินขึ้นกินกัน
 ก็สุดแล้วแต่ปัญญาท่านผู้ใดจะคิดเห็น การที่กล่าวมานี้เป็นความ
 จริงมีพยานโดยมาก

และปัจฉิม สัปตศก เสด็จพระราชดำเนินพระราชทานผ้า
 กฐินแล้วประทับอยู่สองราตรี ก็ได้ทอดพระเนตรเห็นปฏิหารีย์ใน
 ที่ประชุมพระวงศานวงศ์ข้าราชการ ได้เห็นด้วยกันมาก พระบาท
 สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็ทรงพระปีติโสมนัส รับสั่งว่า
 เหมือนผีหลอก ไม่รู้ที่จะว่าอย่างไรได้ เห็นจะเป็นไฟธาตุกินอยู่
 ในอิฐปูน ถูกน้ำฝนเข้าก็เกิดเป็นรัศมีขึ้น มีรับสั่งดังนี้ เพื่อจะมี
 ให้คนที่ไม่ถือศาสนาพากันคิดเคียนได้ แต่ทงทศทองพิศมียู่ใน
 ฉลองพระองค์เท่าใด ก็เทออกพระราชทานให้เป็นส่วนพระราช-
 กุศลจนสิ้น

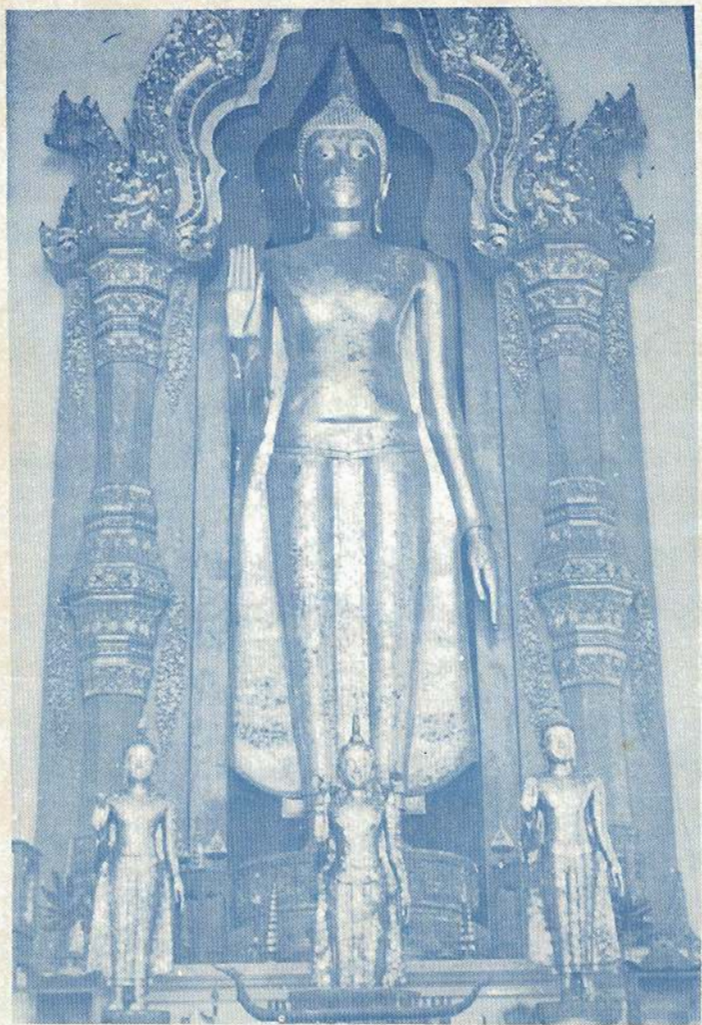
ยังปาฏิหารีย์อีกอย่างหนึ่ง พวกชาวยุโรปออกไปเที่ยวดู
 หลายพวกหลายเหล่า บางพวกก็มีศรัทธาแบกอิฐขึ้นไปก่อ แล้วก็
 นั่งลงกราบไหว้ บางพวกก็รู้ว่ากาไหล่ยอคนพศุล ก็เอาทองมา
 เข้าด้วย ได้ทองสี่ตำลึงกึ่งบ้าง บางพวกแจ้งว่า ต้องการสายโซ่รัค
 องค์พระ ไปถามซื้อก็พลอยยินดีให้เปล่า ๆ และโต๊ะบ้าง หนึ่งบ้าง
 พวกแขกพากันไปนมัสการก็มีบ้าง ครั้นได้ถามว่าพวกแขกมานับ
 ถือดังนี้ ไม่กลัวบาปหรือ เขาตอบว่า เป็นที่พระเจ้าแท้แก่ของเขา
 ที่ล่วงไปนานแล้วเสด็จมาบรรทมอยู่ที่นี่ คนโบราณจึงก่อพระเจดีย์
 ทับไว้ กราบไหว้ที่พระเจ้าบรรทมต่างหากจะมีบาปมาแต่ไหน ซึ่ง
 การเป็นดังนี้ เป็นอัศจรรย์ จึงต้องกล่าวไว้บางพวาทที่ออกปากว่า
 ไปเที่ยวเล่นที่พระปฐมเจดีย์ เป็นที่สนุก คนผู้นั้น ก็ไม่เห็นองค์
 พระเจดีย์ เห็นแต่วัดและวังและที่สถานอื่น ๆ ที่องค์พระนั้น เห็น

เป็นป่าไผ่ไปหมด เป็นคังนี้ก็มีบ้าง ภายหลังการปาฏิหาริย์มีเงืองๆ ขึ้น จึงมีผู้กล่าวว่า พระปฐมเจดีย์มีรัศมีสว่างเพราะด้วยธาตุไฟกินอยู่ในอิฐในปูนจึงเป็นเช่นนี้ ด้วยคำราฝรังเขาเรียกว่า ผาสุกเรศ* เป็นของมีรัศมี ไม่เป็นพระบรมธาตุปาฏิหาริย์คอก จึงโปรดเกล้าฯ ให้กรมหมื่นอลงกฎกิจปริชา พระยานุชิตชาญไชย พระวิสูตรโยธามาตย์ เอาเครื่องมือทำผาสุกเรศ และต้นดอกไม้เทียน ดอกไม้ตาก ออกไปชันสูตร ทิวาธาตุไฟเกิดขึ้นเองดอกไม้ไม่ใช่ปาฏิหาริย์ ครั้นตกลงกันดังนั้นแล้ว เจ้าหญิงและหม่อมห้ามในกรมเหมือนอลงกฎ บุตรภรรยาพระยานุชิต พวกกันไปเที่ยวข้างหลังพระกับบ่าวไพร่ มีแมลงผึ้งจำพวกหนึ่งต้อยเอา จนถึงแก่ตอเคลื่อและแก้วแว้งหนีบ้าง ทั้งนายและบ่าว คุณ่าสังเวชนัก ต่อแมลงผึ้งหายไปหมดแล้ว มีผู้เอาผ้ามาส่งให้ จึงได้นุ่งห่มกลับมาเรือ ผึ้งต้อยครั้งนั้นยับเยิน วิ่งหนีจนศีรษะกระทบไม้แตกก็มี ที่วิ่งหนีไปถูกขวากในไร่นาก็มี ที่วิ่งเข้าไปซ่อนอยู่ในโรงเจ็กก็มี ครั้นจะกลับมาก็กลัวผึ้ง จึงรออยู่จนพลบค่ำจึงกลับมาได้ ในขณะที่ได้ให้ไปชันสูตรดู ไม่เห็นแมลงผึ้งอยู่ที่ไป ตั้งแต่ทำมาได้สิบปีแล้วก็ไม่มีผึ้งที่ไหนทำร้ายผู้ใด ตั้งแต่พากันว่ากล่าวดังนั้นแล้วที่องค์พระก็ไม่เห็นมีอาการอัศจรรย์สิ่งไรอีกเลย

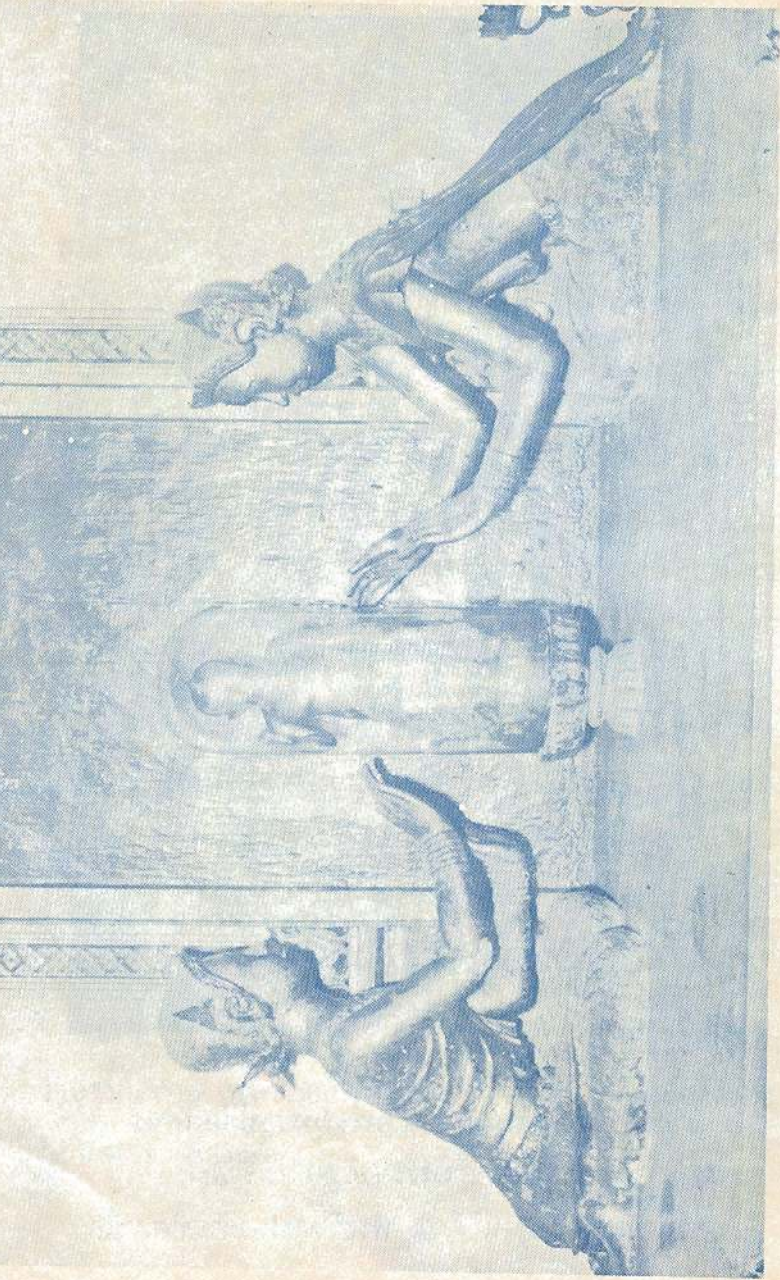
แล้วโปรดให้สร้างพระราชวังที่ประทับไว้คู่กันกับวัด ชื่อว่า วังปฐมนกร เพราะเหตุด้วยที่เมืองนั้นแต่โบราณเป็นเมืองหลวง

* กงจะหมายถึงฟอสฟอรัส

พระร่วงโรจนฤทธิ์ ฯ พระพุทธรูปศักดิ์สิทธิ์
พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว
ทรงนำมาประดิษฐานไว้ ณ พระวิหารโถงด้านทิศเหนือ

พระประสูติ ในพระวิหารทิศเหนือ

พระปาลีโดยกะ ในพระวิหารทิศเหนือ

พระตรัสรู้ ในพระวิหารทิศตะวันออก

พระประธาน ปางปฐมเทศนา สมัยทวารวดี
ในพระอุโบสถ

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
รัชกาลที่ ๔
ผู้ทรงปฏิสังขรณ์พระปฐมเจดีย์ ตามรูปองค์ปัจจุบันนี้

พระปฐมเจดีย์องค์เก่าเดิม อยู่ด้านทิศใต้

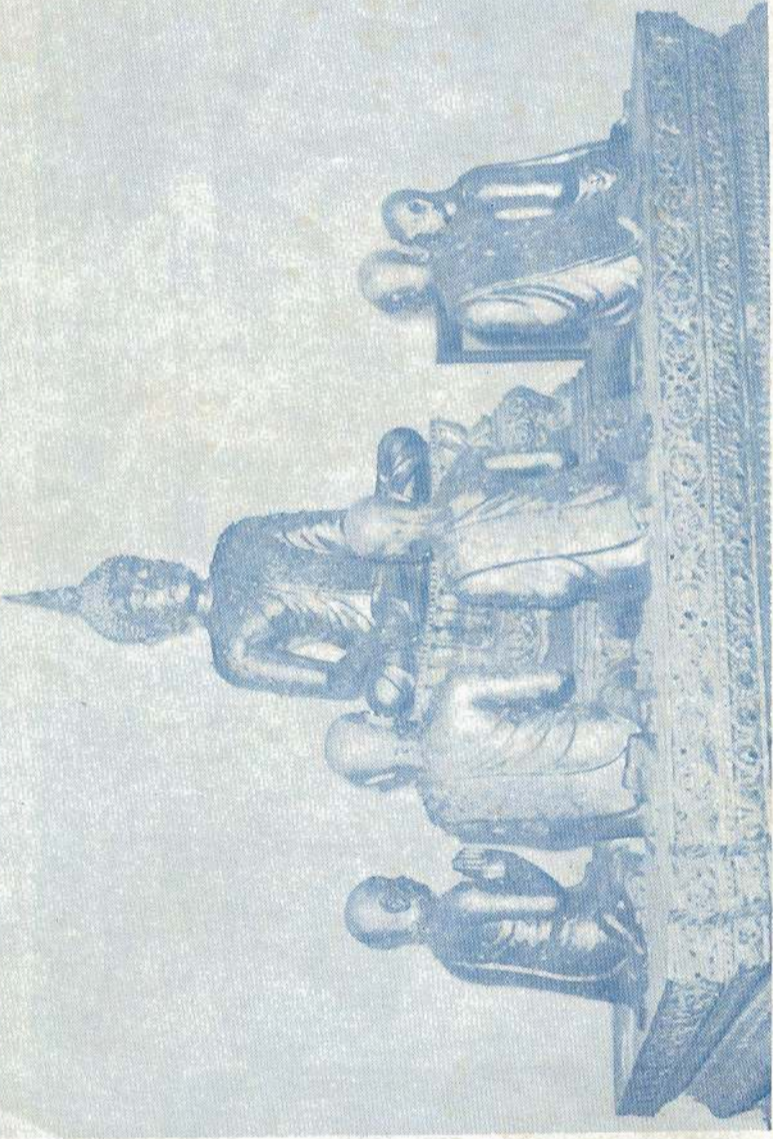

พระพุทธรูปไสยาสน์ ในพระวิหารทิศตะวันตก

พระนิพพาน ในพระวิหารทิศตะวันตก

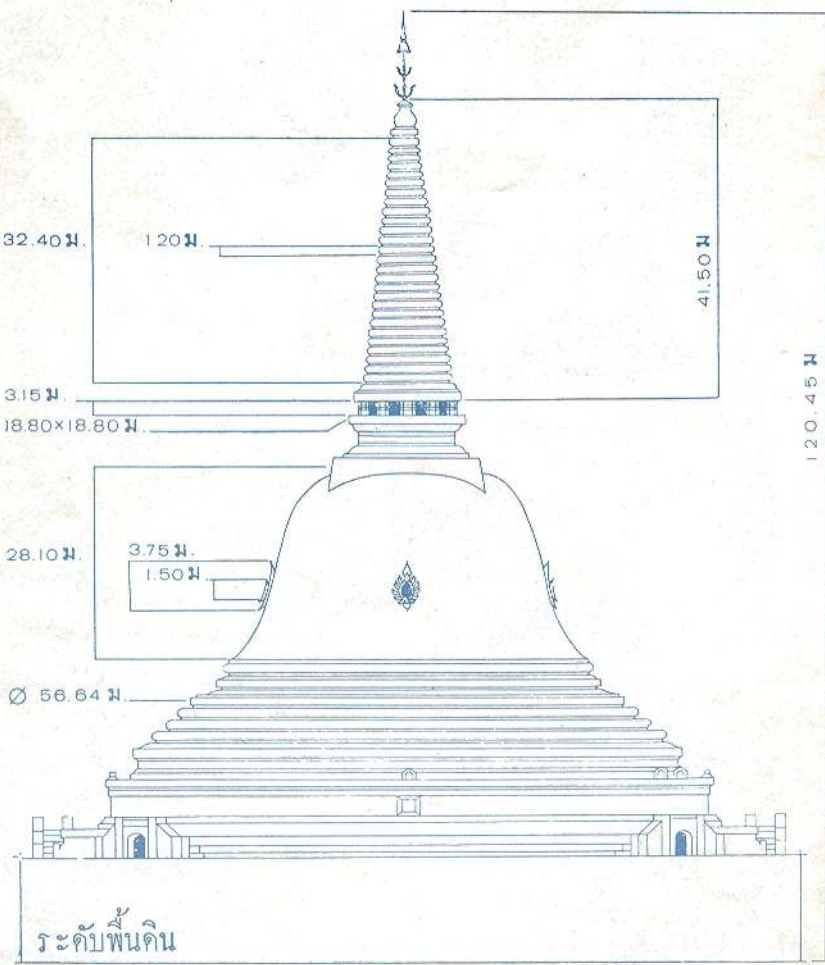

พระแสดงปฐมเทศนาโปรดเบญจวัคคีย์ ในพระวิหารทศิไศ

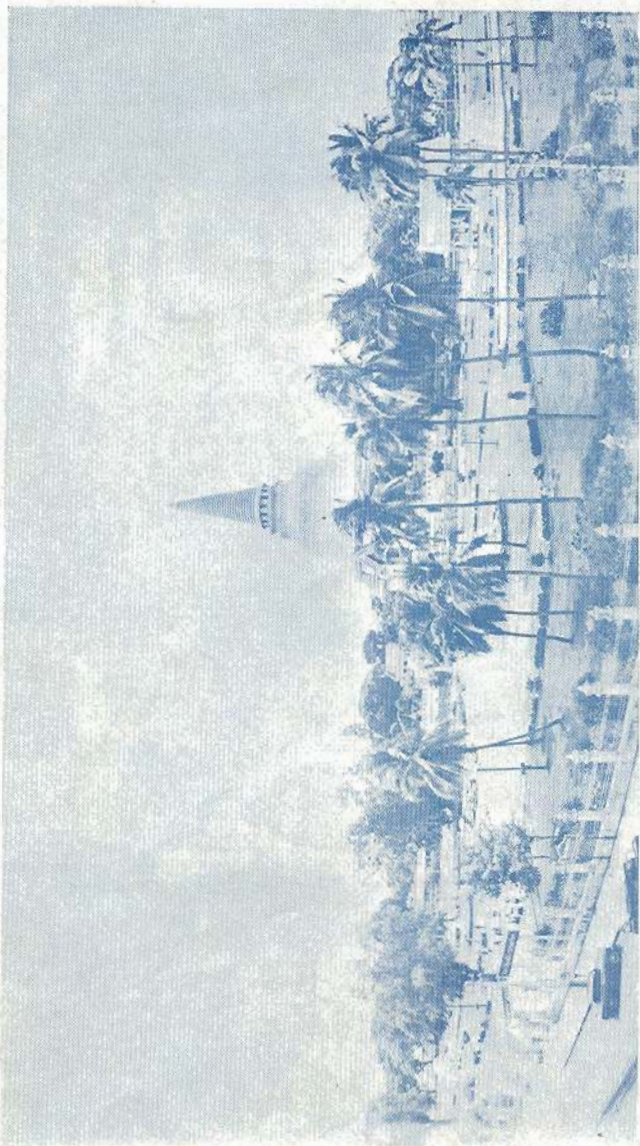

พระนาคปรก ในพระวิหารทิศใต้

แผนผังแสดงส่วนต่าง ๆ ขององค์พระปฐมเจดีย์

ด้านหน้าของวัดพระปฐมเจดีย์

ธรรมจักรทิพนุ่น สมัยทวารวดี

เตตสฺส สฺสกุญฺญํ สฺสกุญฺญํ

เตตสฺส สฺสกุญฺญํ สฺสกุญฺญํ

เตตสฺส สฺสกุญฺญํ สฺสกุญฺญํ

๑๐๐๐ สฺสกุญฺญํ สฺสกุญฺญํ

๑

๑

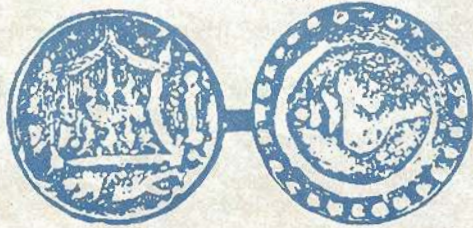
๑

ตัวหนังสือโบราณ จารึกที่พระปฐมเจดีย์

ဣန္ဒြေကျွန်းကျွန်း ကမ်းကျွန်းကျွန်း ကမ်းကျွန်းကျွန်း ဝိဇ္ဇာဗိဇ္ဇာဗိဇ္ဇာ

เข ชุมมา เหตุปลุกวา   เตสึ เหตุ ๓๓๓๓ อห
เตสญจ โย นิโรโธ   เหว ๖๖๖๖ มหาสมโณ

ตัวหนังสืออย่างนี้เรียกว่าอักษรกรันถ์   ยังใช้กันในประเทศอินเดียตอนใต้ราว
เมื่อพระพุทธศาสนากาล ๑๕๐๐ ปี ศิลาจารึกอักษรกรันถ์รูปอย่างนี้ ได้พบที่เมือง
ลพบุรี เมืองศรีเทพ เมืองนครราชสีมา เมืองนครศรีธรรมราชและที่พระนครวัด
จารึกชั้นเก่า ราว พ.ศ. ๑๓๐๐ ก็ใช้อักษรอย่างนี้

เงินเหรียญขนาดนี้ ๓๓๓๓

ขุดได้ในเมืองโบราณ ที่ประดิษฐานพระปฐมเจดีย์และที่เมืองอุททอง สอดตามตาม
ต่างประเทศ ได้ความว่า เงินเหรียญตราสร้างอย่างนี้ ที่เมืองรามัญก็ขุดได้ แต่ตรา
อีกข้างหนึ่งไม่เหมือนกันทีเดียว

ของชาวไทยมาแต่เดิม ชื่อว่า เมืองนครชัยสิน สังเกตได้ที่
 พระเจดีย์ใหญ่ ยังปรากฏอยู่ในป่าเป็นหลายตำบล แล้วที่วัดสังเกต
 ได้ คิดเนื่องกันไปไม่ขาดระยะ ยิ่งกว่ากรุงเก่า ที่วังเดิม นั้น อยู่
 ข้างตะวันตกพระปฐมเจดีย์ ห่างประมาณสามสิบเส้ามีฐานปราสาท
 และห้องพระโรง โบสถ์พราหมณ์ สระน้ำกำแพงชั้นในชั้นนอกก็
 ยังปรากฏอยู่บ้าง แต่เดี๋ยวนี้พวกจีนไปตั้งทำไร่หรือหลายสำเสียบเป็น
 อันมาก และคลองซึ่งขุดตั้งแต่ทำหน้าเขาไปถึงที่วัง เลยไปจนถึง
 วัดพระงาม กว้างห้าวาบ้าง กว้างหกวาบ้าง เจ็ดวา แปดวา แยก
 เป็นสายขึ้นสองสายยาวสี่ร้อยสี่สิบแปดเส้าเล็กห้าศอกบ้าง หกศอก
 บ้าง เจ็ดศอกบ้าง แปดศอกบ้าง เป็นแห่งๆ ตามที่สูงและที่ต่ำ
 กิดค่าขุดคลอง เงินหกร้อยเจ็ดชั่ง สิบเอ็ดตำลึงสองบาทสอง
 สลึงเฟื้อง ค่าขุดคอกไม้ เงินร้อยสิบสามชั่งสามตำลึงสองบาทสลึง
 เฟื้อง ค่าเกลี่ยดินเงินสิบชั่ง สี่ตำลึง ค่าแก้คลองคอกให้ตรง ห้าสิบ
 สามชั่งตำลึงสองบาทสลึงเฟื้อง รวมเป็นเงินแปดร้อยสี่ชั่งสิบตำลึง
 สามบาทสองสลึงประทานชื่อคลองเจดีย์บุชา แล้วตัดทางทำถนน
 ขึ้นอีกสายหนึ่ง ไว้เผื่อเสด็จฤกษ์แล้งตั้งแต่ช่องเสคาถึงวัง เป็นทาง
 ร้อยห้าสิบเส้าค่าแรงเงินถม กว้างสี่วา สูงศอกหนึ่ง สองศอก
 สามศอกบ้างตามทีลุ่มและคอนรวมเงินยี่สิบแปดชั่งห้าตำลึงสอง
 บาทเฟื้อง และการที่สร้างพระปฐมเจดีย์และพระราชวังนั้น
 บริจาคพระราชทรัพย์ ค่าปูนค่าทรายค่าอิฐ ค่าแรงเงิน ธารณะ

ตำนานพระปฐมเจดีย์

ฉบับพระยามหาอรรณนิกร และ ฉบับนายทอง

ได้ค้นหาเรื่องพระปฐมเจดีย์ และเรื่องพระประโทณเจดีย์ ได้ความในหนังสือพงศาวดารเมืองเหนือ ได้ที่พระยาอรรณนิกร ฉบับ ๑ ได้ที่นายทอง ฉบับ ๑ รวม ๒ ฉบับ มีความคล้ายคลึงกัน จึงเก็บเอาความรวมเป็นฉบับเดียวกันเข้าไว้ เพื่อจะให้สัปบุรุษทั้งหลายรู้ความโบราณ จะเท็จจริงประการใดข้าพเจ้าผู้จดหมายนี้ ตัดสินไม่ได้ ยังมีตำนานนิทานว่าไว้สืบ ๆ กันมา แต่ก่อนพระนครไชยศรียังมีได้ตั้งเมือง มีตำบลบ้านพรหมมณเฑียรอยู่เรียกว่าบ้านโหนดะพรหมมณเฑียร ซึ่งเอาโหนดะ คือ ทะนานทองที่ดวงพระบรมธาตุพระพุทธรเจ้ามาบรรจุไว้ในเรือนหินนั้นแล ว่าเมื่อพระพุทธรเจ้าราชล่องได้ ๑๑๓๓ พรรษา

ครั้นอยู่มายังมีพระยาองค์หนึ่ง ชื่อท้าวศรีสิทธิชัยพรหมเทพ มาแต่เมืองมโนทัศน์ ต่อเมืองยโสธร ท้าวเธอจึงมาสร้างเมืองนครไชยศรีขึ้นเป็นเมืองใหญ่ และอยู่มาเจ้าเมืองลังกาจะใคร่ได้หน่วยโหนดะ อันดวงพระธาตุของสมเด็จพระพุทธรเจ้านั้น มาไว้ในลังกาทวีป เธอจึงไปหาพระกัลยาณิศดะระเจ้าจึงว่าข้าพเจ้าจะขออาราธนาพระผู้เป็นเจ้าไปว่ากล่าวด้วย พระเจ้าเมืองนครไชยศรีขอเอาโหนดะที่ดวงพระบรมธาตุมาไว้ในเมืองลังกานี้เถิด และชาวเมืองลังกาทั้งปวงจะได้นมัสการไปเบื้องหน้าแล

คัณฑ์ พระมหากัลยาธิศเดร ก็รับอาราธนา แล้วเธอก็มาแต่ลังกาทวีป ถึงพวจวนคำ เธอก็เข้าอาศัยอยู่ในอารามแห่งหนึ่ง ครั้นรุ่งขึ้นเพลเช้า พระกัลยาธิศเดรเจ้าก็ไปบิณฑบาต ทำกุศตาทิจเสร็จแล้ว ก็เข้าไปหาพระเจ้าศรีสิทธิชัย พระเจ้าศรีสิทธิชัยก็นิมนต์ให้นั่งที่สถานบังควรแห่งหนึ่ง

คัณฑ์ พระยานมัสการแล้ว ถามว่า พระผู้เป็นเจ้าของมาแต่อารามใด พระกัลยาธิศเดรเจ้าก็เจ้าความแต่หลังให้พระเจ้าศรีสิทธิชัยฟัง

คัณฑ์ พระยาก็ว่ากับพระกัลยาธิศเดรว่า พระผู้เป็นเจ้าของจะมาใคร่ได้โถณะอันดวงพระบรมธาตุไปจะเป็นไรมี แต่ข้าพเจ้าไม่มีสิ่งใดเป็นที่ไหว้บูชาเลย ขอพระผู้เป็นเจ้าของรับพระบรมสารีริกธาตุมาให้ข้าพเจ้าไว้สักการบูชาสักทะนานหนึ่งเดือน แล้วข้าพเจ้าจึงจะให้ลูกโถณะแก่พระผู้เป็นเจ้าของพระกัลยาธิศเดรก็รับว่าจะไปขอพระบรมสารีริกธาตุมาให้ พระกัลยาธิศเดรกับพระยาศรีสิทธิชัย ก็รับปฏิญาณซึ่งกันและกันแล้ว พระผู้เองก็กลับไปสู่เมืองลังกา จึงเข้าไปแจ้งความแก่พระเจ้าแผ่นดินลังกาว่าพระเจ้าศรีสิทธิชัยขอรับพระบรมสารีริกธาตุแห่งสมเด็จพระพุทธเจ้าสักทะนานหนึ่งเดือน จึงจะให้หน่วยโถณะนั้นแล

คัณฑ์ พระยาลังกาได้ฟังด้วยคำดังนั้น ก็มีความยินดี จึงนำเอาพระบรมสารีริกธาตุ ให้แก่พระกัลยาธิศเดรเจ้านั้นทะนานหนึ่ง ครั้นว่าพระมหาเดรเจ้าได้รับพระบรมสารีริกธาตุแล้วเธอก็กลับ

มาถึงเมืองนครชัยศรี และผู้เป็นเจ้านี่เอาพระบรมสารีริกธาตุเข้าไปให้แก่พระยาศรีสิทธิชัย ได้รับพระบรมสารีริกธาตุทะนานหนึ่งแล้ว จึงหาหมู่พราหมณ์ทั้งหลายมาจะขอเอาทะนานที่ตวงพระบรมธาตุ ให้แก่พระกัลยาธิศเถรเจ้า และหมู่พราหมณ์ทั้งหลายจึงขัดแข็งไว้ มิให้หน่วยโทณะแก่พระยา จึงว่าหมู่พราหมณ์ ซึ่งเป็นปู่ย่าตายายมาแต่ก่อนสั่งไว้ว่า ท้าวพระยาสามลราชและเทวดาอินทร์พรหม ท่านมาชิงเอาพระบรมสารีริกธาตุไปสิ้นแล้ว ยังเหลืออยู่แต่โทณะเปล่าได้มาไว้เป็นที่ไหว้บูชาแต่เท่านั้น และบัดนี้ข้าพเจ้าจะเอาหน่วยโทณะให้แก่พระองค์มิได้เลย

คณั้น พระยาศรีสิทธิชัยได้ฟังหมู่พราหมณ์ว่าก็ขัดเคือง จึงยกทัพออกไปตั้งเป็นเมืองอยู่ต่างหาก ให้ชื่อเมืองว่าปาวน แล้วท่านจึงให้สร้างพระปฐมไสยาสน์องค์หนึ่ง ใหญ่ยาวมหึมาจะเป็นพระปฐมเจดีย์หรือ หรือจะเป็นพระพุทธรูปไสยาสน์ก็ได้ ความขัด พระยาศรีสิทธิชัยเธอจึงเอาพระบรมสารีริกธาตุมาบรรจุไว้ในนั้นแล้ว พระยานั้นจึงทักหาญเอาหน่วยโทณะนั้น ส่งให้แก่พระกัลยาธิศเถรเจ้า เธอก็รับเอาหน่วยโทณะนั้นไปเมืองลังกา พระเจ้าแผ่นดินลังกาก็บรรจุไว้ในสุวรรณเจดีย์ และพระปฐมเจดีย์นั้นอยู่เหนือพระประทีปเจดีย์อันอยู่ในเรือนคิลานั้น เดิมเมื่อแรกสร้างพระปฐมเจดีย์นั้น พระพุทธศักราชล่วงได้วัสสาหนึ่งจะเป็นผู้ใดมาแจ้งหาทราบไม่

วันอยู่มาถึงพระพุทศักราชล่วงได้ ๑๑๙๙ พรรษา มี กษัตริย์องค์หนึ่ง เป็นใหญ่อยู่ในเมืองละโว้ ชื่อ กากะวรรณดิศ-
ราชนั้น เธอได้ก่อพระเจดีย์ล้อมเวียนศิลาที่บรรจุพระทะนันทอง
คือ โทณะอันตวงพระบรมธาตุนั้น แล้วจึงให้นามว่า พระประ-
โตนเจดีย์ พระประโตนเจดีย์สร้างเมื่อพระพุทศักราชล่วงได้
๑๑๙๙ พรรษา ได้ความแต่เท่านี้

คัพนั้น กษัตริย์ผู้หนึ่ง ชื่อภาลีธราช เป็นเชื้อวงศ์พระยา
อินทราไทธิราช เป็นใหญ่ในเมืองสุโขทัย ยกทัพลงมารบเอาเมือง
นครชัยศรีได้แล้ว ท้าวเธอจึงภิเษกบุตรชายทั้งสองคน คนหนึ่ง
ชื่อภาลีบตีใจ ให้กินเมืองหลวงต่อแดนเมืองยศโสธร คนหนึ่ง
ชื่อไสทองสม ให้กินเมืองนครชัยศรี บางแห่งว่าเมืองราชบุรี
พระยาพี่น้องทั้งสองคนนี้บริบูรณ์ไปด้วยราชสมบัติ พระยาพี่น้อง
นั้นมีเหตุกัวยฆ่าพระยาภาลีธราช ผู้บิดาเสีย แล้วแปลกพระมารดา
ของตัวไปกระทำความไม่ดีกับมารดา พระยาทั้งสองพี่น้องจึงส่ง-
เวชพระทัยหนัก จึงคิดกันมาซ่อมแปลงวัดพระสังฆรัตนธาตุ พระ
อารามบ้านธรรมศาลา ที่พระยาศรีสิทธิชัยสร้างไว้แต่ก่อน แล้วให้
ใช้ราชบุรุษผู้หนึ่ง ออกไปรับพระบรมธาตุพระ พุทธเจ้ามา

ได้ ๑๐๐ พระองค์ แล้วหล่อพระเจดีย์ด้วยเบญจโลหะสูง ๑ วา

แล้วพระยาภาสีบตีใจ ให้เอาแก้วอันมีราคามา ชื่อแก้ว

๒

๕

สารพะมีบรรจุไว้ด้วยพระบรมธาตุที่ในกลางพระเจดีย์สูง ๑ ศอก

อยู่เบื้องหลังพระปฐมเจดีย์ และพระยาพี่น้อง สร้างพระจงกรม
องค์หนึ่ง พระสมาธิ ๔ องค์ ไร่ ๔ ทิศ แล้วจึงไว้ช่องใหญ่ลูก
หนึ่งปากกว้าง ๓ ศอก ไร่ระหว่างประตูทั้ง ๔ ด้าน กรันสร้าง
ฉลอมแล้ว ในหนังสือฉบับหนึ่งว่า เมื่อพระพุทธศักราชล่วงได้
๑๒๓๔ พรรษา ไม่ถูกกัน แล้วพระยาภาสีบตีใจ พระยาไสทองสม
ยกทัพขึ้นไปเมืองลำพูน ไปนมัสการพระบรมธาตุพระพุทธเจ้าถึง
สามปี แล้วยกทัพกลับลงมาเมืองไต จึงปรายเงินปรายทองต่าง
ข้าวตอกคอกไม้ถวายพระบรมธาตุมาทุก ๆ ตำบล แต่เมืองลำพูน
ลำปาง ลามาทางเดิมบางนางบวช จนถึงเมืองนครชัยศรี สิ้นแก้วปี
สิ้นอายุ บ้านเมืองก็สับสนภัยพิบัติต่อ ๆ กันมาอีกหลายชั่วแล

จะกล่าวถึงมหาไหล่ล่าย เป็นบุตรนายเซนกษัตริย์ เป็น
 เชื้อวงศ์พระยาศรีสิทธิชัย เมื่อมหาไหล่ล่ายยังไม่ได้บวช เป็น
 มหาคเล็กพระเจ้าแผ่นดินละโว้ แล้วกระทำชู้ด้วยนางพระสนม
 ของพระยาฯ เธอจับได้ จึงสักไหล่ล่ายเสียข้างหนึ่ง แล้วส่งไปเป็น
 ตะพุ่นหม้อม้า จึงได้นามปรากฏนามว่า มหาไหล่ล่าย ครั้นอยู่
 มามหาไหล่ล่ายกับนายเซนกษัตริย์ ผู้บิดาหนีไปถึงเมืองหลวงต่อ
 แดนเมืองเชียงใหม่ มหาไหล่ล่ายไปหาท่านเจ้าอธิการ จะขอ
 บวชเป็นภิกษุ พระสงฆ์ไม่บวชให้ มหาไหล่ล่ายขอบวชเป็นสาม-
 เณร ครั้นอยู่มารู้ว่าจะมีสำเภาไปเมืองลังกา เจ้าเณรไหล่ล่าย
 ก็โดยสารสำเภาไป ครั้นสำเภาไปถึงปากน้ำลังกาเข้า เจ้าเณร
 ไหล่ล่ายก็เอาบาตรกับไม้เท้าลงในกะโล่ ก็ลอยเข้าไปถึงเมืองลัง-
 กาในวันเดี๋ยวนั้น เจ้าเณรไหล่ล่ายก็ไปอาศัยพระภิกษุผู้เฒ่าอยู่พระ
 ภิกษุผู้เฒ่าพาไปหาพระสังฆราชาฯ จึงถามว่า เจ้าเณรมาในเมือง
 ลังกานี้เพื่อประโยชน์สิ่งใด เจ้าเณรแจ้งว่า จะขอบวชเป็นภิกษุ
 พระสงฆ์ทั้งปวงว่าเจ้าเณรนี้เป็นนักโทษ ท่านจึงสักไหล่ล่ายเสียข้าง
 หนึ่ง จึงหนีออกมาจากเมืองชมพู จะบวชให้ฉันมิได้

ถ้พ้ันนั้น เจ้าเณรไหล่ล่ายจึงว่า พระผู้เป็นเจ้าจงนำข้าพเจ้า
 ไปนมัสการไปหียังคเจติย์ด้วยเถิด พระสังฆราชาและสงฆ์ทั้งปวง
 จึงนำสามเณรมาถึงต้นพระมหาโพธิ์ กระทำทักษิณสามรอบ แล้ว
 กิ่งพระมหาโพธิ์ข้างทักษิณทิศ ก็น้อมลงมาให้เจ้าเณรไหล่ล่ายจับ

ใส่เคียรเกล้า แล้วพระสารีริกธาตุก็เสด็จออกมาปฏิหาริย์ตั้งอยู่
เหนือศีรษะเจ้าแฉกร มีพระรัศมีต่าง ๆ พระสงฆ์ทั้งปวงเห็นประ
จักษ์แก่ตาแล้ว ก็ให้อุปสมบทเจ้าแฉกรให้ละลายเป็นภิกษุพระมหา
ให้ละลายจึงเที่ยวไป นมัสการพระพุทธรูปกับเจดีย์อื่น ๆ ทั่ว
แล้วจะกลับมาเมืองชมพู พระสังฆราชาให้พระบรมธาตุ ๖๕๐
พระองค์ ให้ไปบรรจุไว้ในเมืองทวิปไพน์เกิด สมณะชีพรามณา
จารย์ ท้าวพระยาประชาราษฎร์ทั้งปวง จะได้นมัสการบูชาสืบไป
เมื่อหน้า กว่าพระศาสนาจะได้ ๕๐๐๐ พรรษา และมหาให้ละลาย
รับพระบรมสารีริกธาตุ พระเจ้าได้ ๖๕๐ พระองค์ กับพระ
ศรีมหาโพธิ์แล้ว ก็อ้อลาพระสังฆราชาและสงฆ์ทั้งปวงกลับมา
ยังเมืองชมพูทวิป มาถึงเมืองนครชัยศรีวัดพระเชตุพนแล้ว มหา
ให้ละลาย จึงเอาพระธาตุมาบรรจุไว้ในมหาเจดีย์นั้นบ้าง ในพระ
สมาธิบ้าง ในพระเสคาทั้ง ๔ บ้าง เป็นพระธาตุ ๑๖ พระองค์
แล้วเอามาบรรจุไว้ใน พระไสยาสน์นอก พระประธานใหญ่นั้น
๓๖ พระองค์ บรรจุไว้ในพระมหาโพธิ์เทพะรัชน์นั้น ๓๖ พระ
องค์ บรรจุไว้ในพระป่าเลไลยก์ ๓๖ พระองค์ เอาขึ้นไปบรรจุไว้
ในที่รองเมืองชัณนาท ๓๖ พระองค์ และผลมหาโพธิ์ มหาให้
ละลายเอามาแต่ลังกาปลูกไว้ริมหนองทะเล นอกวัดเขมาปากน้ำ จึง
ได้ปรากฏชื่อมหาโพธิ์แต่เมืองลังกานั้นแล มหาให้ละลายบรรจุไว้
วัดหน้าพระธาตุเมืองโยธยา ๑๖ พระองค์ ในพระพุทธรูป ๓๖
พระองค์ ในเขานครสวรรค์ ๓๖ พระองค์ บรรจุไว้ที่คันทมหาโพธิ์

ซึ่งมหาไถ่ล่ายเอามาปลุกไว้ในอ่างทอง ๓๖ พระองค์ อยู่ใน
เมืองนครสวรรค์ เอาไปบรรจุไว้ในป่าคาฝักด ๓๖ พระองค์
มหาเถรไถ่ล่ายขึ้นไปถึงเมืองสุโขทัย เอาบรรจุไว้ในพระธาตุหิน
ตั้ง ๓๖ พระองค์ เอาบรรจุไว้ในค่อม ๔๖ พระองค์ เอาขึ้นไป
บรรจุไว้เมืองหลวงสวงแก้ว ๓๖ พระองค์ เอามาบรรจุไว้ในวัด
เสนาสน์ ๓๖ พระองค์ ในบูรพาราม ๓๐ พระองค์ บรรจุไว้ใน
วัดมหาสถาน ๓๐ พระองค์ และสามอารามนี้ อยู่แดนเมือง
พิษณุโลกนั้น มหาเถรไถ่ล่ายเที่ยวไปบรรจุพระบรมธาตุสิ้นแล้ว
กลับมาอยู่เมืองละโว้เล่า เมื่อมหาไถ่ล่ายบรรจุพระบรมธาตุนั้น
พระพุทธศักราชได้ ๑๔๓๒ พรรษา

และยังมีตำนานนิทานพระอรหันต์ ทำนายไว้แต่ก่อนว่า
เมื่อพระพุทธศาสนาได้ ๑,๐๐๐ ปีก็ตี ๒,๐๐๐ ปีก็ตี ไปเมื่อหน้า
จะปรากฏสุขเกษม แต่ทว่าอาวาสทั้งสองนี้ คือ พระประโทณ
แห่งหนึ่ง คือ พระปถมแห่งหนึ่ง คือ พระธาตุกุกกุสนธ์แห่ง
หนึ่ง คือว่า พระปถมศรีแห่งหนึ่ง จะมีอายุ ๕,๐๐๐ ปี ส่วนว่า
พระปฐมเจดีย์นั้น มีอายุไปถึง ๑๒๐ ปีบ้าง ๔๘๖ ปีบ้าง จะมี
ผู้มาช่วยแปลง ครั้นพระศาสนาพระพุทธเจ้าได้ ๒,๓๐๐ ปีก็ตี
๒,๓๐๐ ปีก็ตี ๒,๕๐๐ ปีก็ตี ๒,๕๐๐ ปีก็ตี ๓,๗๐๐ ปีก็ตี ขึ้น
ไปจนถึง ๓,๕๐๐ ปีก็ตี อันมีเศษต่างๆ ปั้งขึ้นไป แล้วจะมีบรม
กษัตริย์และพระยาสามลราช และเทพยดาทั้งหลาย และสมณชี-

พราหมณ์ก็จะชวนกันก่อสร้างขึ้นให้รุ่งเรืองทุก ๆ แห่ง ว่าอาราม
ที่เหลือขึ้นไปกว่านั้นเมื่อน้ำก็จะถอยเป็นป่าใหญ่เสียแล

พระอรหันต์เจ้าทำนายไว้อีกว่า เมื่อพระพุทธศักราชได้
๒,๒๐๐ ปีเศษ ๑๒ ปีขึ้นไปจนถึง ๓,๒๐๐ ปีเศษว่าในพระประ-
โทณเจดีย์นั้น ยังมีพระมหาเถรเจ้าองค์หนึ่ง ถือเอาเศวตฉัตรเป็น
เพดานกั้นอยู่มิได้ขาดแต่เราเกิดมา ว่ามหาเถรเจ้าองค์นี้จุทำนาย
พระเจ้าว่า เมื่อขณะนั้น ยังมีนางราชธิดาองค์หนึ่งนั้นเป็นสาว
พรหมจารีหาผัวมิได้ พุทธทำนายว่า นางองค์นี้จะออกมาจาก
ประตูพระปฐมไถยาศน์ อันว่าพระเจ้าเสด็จออกมากระทำ
ยมกปาฏิหาริย์ กับเบญจโลหะอันบรรจุพระบรมธาตุไว้ ๑๐๐
พระองค์นั้น เสด็จออกมากระทำให้ปรากฏแก่ตาสมณชีพราหมณ์
ทั้งหลายและเทพยดาทั่วพระยา ก็แลเห็นประจักษ์แก่ตา แต่
ด้วยรัศมีออกมาต่าง ๆ เป็นหลายประการ และครั้งนางราชธิดา
ออกมาจากประตูนั้นนางก็ล้นห้องใหญ่ ๔ ประตู อันท่านไว้สำ-
หรับโบราณนั้นแล

คนทั้งหลายครั้งได้ยินห้องใหญ่ จึงรู้สำคัญว่า มีที่นั้นแล
เครื่องบริโภคน้ำของทั่วพระยาทั้งหลาย อันมาบรรจุกวายน
พระธาตุมาแต่ก่อนนั้น ย่อมมีสำคัญอยู่ทุก ๆ แห่ง อันว่าพระ
ประโทณเจดีย์ ปฐมเจดีย์นั้น เป็นที่โอฬาริกนักหนา ฝ่ายว่าทั่ว

พระยาทำปฐมเจ้านั้น ก็ได้เป็นประธานอันใหญ่ เพราะชาวโยนก
คือลาวพุงดำอุปถัมภ์นากการมา ถ้าบุคคลผู้ใดมาไหว้บูชา ได้มา
กวาดวัด ได้มากวาดแผ้วให้บริบูรณ์ เหมือนหนึ่งได้รักษาพระ-
ธาตุในลังกาโพ้น

และบุคคลผู้ใด ๆ ได้มารักษาพระประโทณเจดีย์ พระ
ปฐมเจดีย์ พระธาตุพระเจ้านั้นแล เสมือนหนึ่งได้มารักษาพระ
กุกกุสนธโรเจ้าแล พระโกนากรมและพระพุทธรักสปลเจ้าแลสมณ
ชีพรามณ์เจ้ากัถี และพระภิกษุเถรเถรกัถี และท้าวพระยามหา-
สามลราชกัถี กุฎุมพีเชื้อใจชนบทบ้านนอก เมืองป่ากัถี และได้
ปรนนิบัติก่อสร้างพระพุทธรทั้งสามแห่งนี้ เสมือนหนึ่งมาปรน
นิบัติพระโกนากรมเจ้า เมื่อยังมีพระชนมายุอยู่ ไม่เสียที่ที่เกิดมา
นั้นแล

อันนี้ก็เป็นการแต่พระอริยบุตร สัปบุรุษแต่โบราณนั้น
แล อันว่าพระอรหันต์เจ้าทั้ง ๔ พระองค์ กับพระยาศรีธรรมไตรราช
ย่อมได้เอาพระธาตุพระเจ้าอย่างใหญ่อย่างน้อยกัถี เดิมแต่ ๑,๐๐๐ ปี
หนึ่งมาโพ้นทีเดียวแล อันว่าบุคคลผู้ใดและเทพยดาทั้งหลายได้มา
นมัสการพระปฐมเจดีย์ พระประโทณเจดีย์ คือ พระกุกกุสนธ
ศรีสัถยมนุโคคม คือ พระปฐมเจดีย์ทั้งสามผ้านั้นผิดกันทั้ง ๔
พระองค์นั้นแล

บุรุษชายกัถีหญิงกัถี ท้าวพระยาสามลราชกัถี ภิกษุเถร
เถรกัถี ตาปะชาวยายชีกัถี ผู้มีบุญหาบุญมิได้กัถี ได้มาชวนกัน

ก่อสร้างมิให้ร่วงโรย ได้ปรนนิบัติพระธาคุพระเจ้าอันพระอรหันต์
เจ้าและเทพยดาเจ้าทั้งหลายเอาไว้ทุกหัวเมืองเมืองเหนือใต้ก็ดี
บุรุษชายหญิงผู้นั้นจะล้ำเลิศประเสริฐกว่าคนทั้งปวง อันว่าพระสารี
ริกธาคุพระเจ้า พระอรหันต์เจ้า แลเทพยดาท้าวพระยารับเอาไว้
๑,๐๐๐ ปีบ้าง ๑,๒๐๐ ปีบ้าง กว้านั้นลงไปจะถอยเป็นป่าใหญ่เสีย
สิ้นทุกแห่งแล

นิทานตำนานฉบับนี้ ไม่ได้ว่าถึงพระยาทรงพระยาพานเลย
เรื่องพระยาทรงพระยาพานก็ไม่ได้ว่าถึงเรื่องนี้เหมือนกัน ให้ท่านผู้
มีสติปัญญาตรึกตรองเอาเถิด

ตำนานพระปฐมเจดีย์

ฉบับพระราชสัมภารากร

และฉบับตาปะขาวรอด

ข้าพเจ้าคิดจะให้คนทั้งหลายรู้ความโบราณ จึงได้สืบ
แสวงหาหนังสือเก่า ๆ ได้ความที่พระราชสัมภารากรฉบับ
หนึ่ง ว่าด้วยเรื่องตาปะขาวรอดจดหมายไว้ ได้ที่พระวิเชียรปรีชา
ฉบับหนึ่งความคล้ายคลึงกัน จึงคัดรวมเป็นเรื่องเดียวกันเข้าไว้
จะจริงหรือเท็จประการใดก็ไม่แจ้ง ขอให้ท่านผู้อ่านหนังสือนี้
ตรึกตรองเอาเถิด และในจดหมาย ของตาปะขาวรอด อายุ ๗๕
ปี ซึ่งเป็นรากเง่าอยู่ที่บ้าน พระปฐมเจดีย์นี้ แต่แก้ก็ได้จดหมาย
ไว้ว่า

ยังมีพระยาองค์หนึ่ง ชื่อท้าวสีการาช ได้ครองราชสมบัติ
ในเมืองศรีวิชัย คือเมืองนครชัยศรี มีบุตรชายองค์หนึ่ง ชื่อพระ-
ยากง ครั้นพระยาสีการาชสวรรคตแล้ว พระยากงได้ครองราช
สมบัติแทนบิดาในเมืองศรีวิชัยนั้น ในหนังสือบางแห่งว่าพระยากง
ครองเมืองกาญจนบุรี ตาปะขาวรอดว่า พระยากงครองเมืองศรีวิชัย
พระยากงมีพระมเหสีประสูติพระราชกุมารออกมา โหราพฤตจารย์
คุณลักษณะทำนายว่า พระราชกุมารองค์นี้จะมีบุญญาธิการมาก แต่
จะกระทำปิตุฆาต พระยากงจึงรับสั่งให้เอาพระราชกุมารไปทิ้งเสีย

ราชบุรุษก็เอาราชกุมารไปทิ้งไว้ในป่าไผ่ริมบ้านยายพรหม ยายพรหมก็ได้กุมารนั้นไปเลี้ยงไว้ ทาฐ์ว่าเป็นบุตรของผู้ใดไม่ ยายพรหมมีบุตรหลานมาก ยายหอมเมียตาโถมน้องยายพรหมหาไม้บุตรไม่ ยายพรหมจึงเอากุมารนั้นไปให้กับยายหอม ยายหอมจึงเลี้ยงกุมารนั้นไว้ ในหนังสือบางแห่งว่าพระมเหสีส่งกุมารไปให้ยายหอมเลี้ยงไว้ ยายหอมเอากุมารไปให้พระยาราชนบุรีเลี้ยงเป็นบุตรบุญธรรม ตาปะขาวรอดว่า ยายหอมเลี้ยงไว้จนโต กุมารจึงลายายขึ้นไปเมืองเหนือ ถึงสุโขทัย พอช้างพระเจ้าแผ่นดินสุโขทัยอาละวาด สลัดหมอกราญไล่แทงผู้คนนัก หามีผู้ใดจับช้างนั้นได้ไม่ กุมารก็เข้าไปดู ช้างอาละวาดไล่แทงกุมาร กุมารจึงจับช้างตกลงไว้กับดิน คนทั้งปวงจึงจับช้างนั้นได้ แล้วเอาความเข้าไปกราบทูลพระเจ้าแผ่นดินสุโขทัย พระเจ้าแผ่นดินสุโขทัยให้หากุมารนั้นเข้ามาถามว่าท่านเป็นบุตรของผู้ใดกุมารนั้นจึงกราบทูลว่า หากทราบว่าผู้ใดเป็นบิดามารดาไม่ พระเจ้าแผ่นดินสุโขทัยจึงเลี้ยงกุมารนั้นไว้เป็นบุตรบุญธรรม พระเจ้าแผ่นดินสุโขทัยจุกจกหมายเหตุ รู้ว่ากุมารองค์นี้จะมีบุญญาธิการมาก จะได้ครองราชสมบัติในเมืองได้ พระเจ้าแผ่นดินสุโขทัย จึงจัดแจงให้กุมารนั้นตั้งอยู่บ้านเจ็ดเสมียน ช่างสุขผู้คนได้เป็นอันมาก จึงยกมาตั้งอยู่บ้านแล้ว ได้ร้อพล้อกรวมกันประมาณสี่หมื่น แล้วยกมาบ้านยายหอม แล้วไปตั้งเมืองอยู่ที่ป่าแดง จึงมีหนังสือเข้าไปถึงพระยากงให้พระยากงออกมาชนช้างกัน ความในหนังสือบางแห่งว่า พระกุมารไปเป็นบุตรบุญธรรมอยู่กับพระยาราชนบุรี พระยาราชนบุรีวันถึงเทศกาลเอาดอกไม้ทองเงิน

ไปถวายพระยาทุกปีมิได้ขาด พระกุมารบุตรบุญธรรมจึงถามว่า
 ทำไมจึงเอาดอกไม้ทองเงินไปให้กับพระยากาญจนบุรีด้วยเหตุใด
 พระยาราชนูรีบิดาเลี้ยง จึงว่าเราเป็นเมืองขึ้นแก่เขา บุตรบุญธรรม
 จึงตอบว่า ไม่เอาไปให้เขานั้นจะเป็นประการใด พระยาราชนูรี
 ว่าไม่ได้ เขาจะว่าเรากิดขบถ จะยกทัพลงมาจับเราฆ่าเสียบุตร
 บุญธรรมจึงว่ากลัวอะไร พระยาราชนูรี ก็นิ่งอยู่ ครั้นถึงปี
 กำหนดจะถวายดอกไม้ทองเงินแล้วพระยาราชนูรี ก็งัดไม้ส่ง
 ดอกไม้ทองเงินไปถวายพระยาแกเมืองกาญจนบุรีเห็นว่า พระ-
 ยาราชนูรีเป็นขบถ ก็เกณฑ์กองทัพลงมาจะจับพระยาราชนูรีฆ่า
 เสีย ครั้นพระยาราชนูรีรู้ดังนั้นจึงเกณฑ์คนประจำหน้าที่ ให้บุตร
 บุญธรรมเป็นแม่ทัพยกออกรบกองทัพพระยากาญจนบุรี ครั้นพระ
 ยาแกเมืองกาญจนบุรียกกองทัพมาใกล้ ประมาณ ๑๐ เส้น
 ให้ตั้งค่ายมั่นลงไว้ แล้วมีหนังสือให้คนถือเข้าไปถึงพระยาราชนูรี
 เป็นใจความว่า ให้พระยาราชนูรีออกมาหาเราแม่มีออกมาหาเรา ๆ
 จะปล้นเอาเมือง พระยาราชนูรีทราบดังนั้น จึงปรึกษากับบุตร
 บุญธรรมว่า จะคิดประการใดดีกุมารนั้นว่า จะขออาสาสู้รบข้าง
 กับข้าศึก พระยาราชนูรีก็จัดช้างพลายอนสูงหกศอกผูกเครื่อง
 มั่นเป็นนายทัพ ครั้นได้ฤกษ์ ก็ยกออกไป พระยาแกก็ประชุม
 รี้พลยกออกมารบกันที่แขวงเมืองนครชัยศรีกุมารนั้นก็ยก
 ออกไปปะทะกันที่กลางมรรคา พระยาแกกับกุมารก็ชนช้าง
 กันที่นั่นพระยาแกเสียที กุมารก็ฟันด้วยง้าวถูกพระยาแก

คอขาดกับคอช้างพระที่นั่ง ที่อันนั้นจึงเรียกว่าถนนขาดมาจนทุกวันนี้
 กุมารจึงยกกรพลเข้าไปตั้งอยู่ในเมืองพระยากร คิดจะเอาพระมเหสี
 พระยากร ซึ่งเป็นมารดานั้นเป็นภรรยาเทพยดา จึงแสร้งเป็นสัตว์
 บางแห่งก็ว่าเป็นแพะ บางแห่งก็ว่าเป็นนิพาร์แม่ลูกอ่อนนอนขวาง
 บันไดปราสาทอยู่ เมื่อกุมารจะเข้าไปหาพระมเหสีนั้น เดินข้าม
 สัตว์แม่ลูกไป ลูกสัตว์จึงว่ากับแม่ว่า ท่านเห็นเราเป็นสัตว์ใครจฉาน
 ท่านจึงข้ามเราไป แม่สัตว์จึงว่ากับลูกว่า นับประสาอะไรกับเรา
 เป็นสัตว์ใครจฉาน แต่มารดาของท่าน ๆ ยังจะเอาเป็นเมีย กุมารได้
 ฟังดังนั้นก็อัครรยใจมีความสงสัยขึ้น ครั้นเข้าไปถึงพระมเหสี
 กุมารจึงตั้งสัจจาธิษฐานว่า ถ้าแลนางคนนี้เป็นมารดาข้าพเจ้าจริง
 อย่างสัตว์แม่มาแล้ว ขอให้น้ำนมไหลออกมาจากถันยุคลทั้งคู่เถิด
 ถ้าแลมิใช่มารดาข้าพเจ้าแล้วอย่าให้มีน้ำนมปรากฏออกมาเลยพอ
 กุมารตั้งสัจจาธิษฐานดังนั้นแล้ว ก็เห็นซีรธราไหลออกมาจาก
 ถันยุคลทั้งคู่ กุมารเห็นก็ไต่ถามรู้ความว่าเป็นมารดาแน่แล้ว ก็
 เข้าตีมกินน้ำนมแล้วแจ้งความว่าพระยากรเป็นพระราชบิดา จึง
 ไกรธยายหอมว่า หากบอกว่าเราเป็นบุตรพระยากรไม่ เราจึงได้กระ-
 ทำปิตุฆาตกรรมแล้วกุมารก็ยกไปบ้านยายหอมจับยายหอมฆ่าเสีย
 ยายหอมเมื่อจะตายนั้น ก็รำเหยื่อให้ ครั้นตายแล้วแร้งลงมากินศพ
 ยายหอม คนจึงเรียกที่อันนั้นว่า อีรำท่าแร้ง บ้านยายหอมก็เรียก
 ว่า โศกยายหอม มาจนทุกวันนี้ คนทั้งปวงจึงเรียกว่า พระยาพาน
 ค้วยเหตุฆ่าบิดากับยายหอมผู้มิคุณเสีย หนังสือบางแห่งว่า เมื่อ

ประสูตานั้น เจ้าพนักงานเอาพานทองรับ พระพักตร์กระทบพาน เป็นแผลอยู่ จึงเรียกพระยาพาน ครั้นพระยาพานได้ครองราชสมบัติในเมืองศรีวิชัยแล้ว จึงปริวิตกว่าฆ่าบิดากับยายหอมผู้มีความเสีย โทษหนักอยู่ เมื่อพระพุทธศักราชล่วงได้ ๕๖๙ พระยาพานจึงประชุมพระอรหันต์ และพระสงฆ์ทั้งปวงว่า ตีฉันได้กระทำปิตุฆาตกรรม จะทำกุศลสิ่งใดกรรมนั้นจึงจะเบาลง พระอรหันต์เจ้าทั้งหลายจึงว่า ขอให้มหาบพิตรจัดแจงสร้างพระมหาเจดีย์ใหญ่ช้วนกเขาเหินเกิด กรรมอันนั้นจึงจะค่อยเบาบางลง หนังสือบางแห่งว่า พระอรหันต์ที่มาประชุมกัน ท่านชื่อพระภิรมานนท์ ชื่อพระองค์อุลิมมา และที่ประชุมพระอรหันต์นั้นจึงเรียกว่าธรรมศาลามาจนทุกวันนี้ พระยาพานราชให้จัดแจงทำรากจะก่อเจดีย์ ที่พระพุทธเจ้าเสด็จมาบรรทมในที่สวมแทนไว้ทำมหาพรหม จึงเอาหม้อตีสามโหม่งตั้งกระหึ่มไปจนค่ำ มาหนุนไว้ใต้แทนพระบรรทมด้วย พระยาพานจึงก่อเจดีย์ขึ้นเป็นลอมฟาง สูงช้วนกเขาเหินหาทักขิณมิได้ แล้วบรรจุพระทันตธาตุคือพระเขี้ยวแก้วไว้ด้วยพระองค์หนึ่ง สร้างเสร็จแล้วมีการฉลองเจ็ดวันเจ็ดคืน แล้วจึงถวายเขตแดนโดยรอบชั่วเสียงข้างร้อง แล้วถวายข้าพระโยมสงฆ์เป็นจำนวนสามมะโนครว ๕๕๕ ครว แล้วพระยาพานยกทัพขึ้นไปเมืองลำพูน ไปนมัสการพระบรมสารีริกธาตุพระพุทธเจ้าถึงสามปี แล้วก็ยกทัพกลับมาเมืองไค้ จึงปรายเงินปรายทองต่างข้าวตอก

ดอกไม้ ถวายพระธาตุมาทุก ๆ ตำบลมาแต่เมืองลำพูนลำปาง ลง
 มาทางเดิมบางนางบวช ลงมาจนถึงเมืองนครชัยศรีขึ้นเกล้าปีพระยา
 พานสิ้นอายุแล้ว บ้านเมืองสืบทศัตริย์ต่อ ๆ กันมาอีกหลายชั่ว
 จนถึงพระเจ้าหงสาได้เป็นใหญ่ขึ้นเมืองมอญมีพระราชประสงค์
 ช้องที่สามหม่องตั้งกระหิมไปจนคำ จึงยกทัพลงมาชุกฆ้องที่ฝั่งไว้
 ใต้แท่นพระบรรทม ชุกลงไปถึงฆ้อง ฆ้องนั้นก็ทรุดลงไปพระเจดีย์
 ก็ทรุดพังลงไปด้วย หาได้ฆ้องไม่เจ้าเมืองหงสาและอำมาตย์ปริก
 ษากันว่า เรามากระทำการครั้งนี้ไม่สมควรจะต้องทำให้เสียใหม่
 จึงจะคุ้มโทษได้ จึงก่อเป็นองค์ปรากฏต่อตั้งขึ้นบนหลังองค์
 ระฆังเดิมที่พัง มีทักษิณรอบยังหาสูงเท่าเท่าไม่ จึงสร้างพระเจดีย์
 รอบวิหารกับทั้งอุโบสถเพิ่มเติมลงอีก พระเจ้าหงสาองค์นี้ สืบถาม
 พวกมอญว่า พระเจ้าหงสาสิ้นคำที่ได้ยกมาตีกรุงศรีอยุธยา เธอ
 ได้เที่ยวปฏิสังขรณ์พระเจดีย์ไว้ทุกหัวเมือง การอันนี้ พิศุระห
 ดูเห็นจะไม่จริง ถ้าพระเจ้าหงสาสิ้นคำมาทำขึ้นไว้ คงจะทำให้เห็น
 เป็นฝีมือมอญ ด้วยจะไว้เกียรติยศให้ปรากฏในแผ่นดิน นี่ทำเป็น
 ก้องค์ปรากฏอย่างเขมรเป็นที่สงสัยอยู่ และที่พระบรรทมแต่ก่อน
 เจ้าอริการ ชื่อพระอุทายเป็นสมเด็จพระเจ้า มีเจ้ากรมปลัดกรม ข้าราชการ
 พระรักษาพระบรรทม ขุนภูมิเทพอุโบสถ หมื่นเทพโอสถ ขุนนคร
 ขุนชัย ขุนธรรมรักษา หมื่นธรรมรักษา หมื่นรัศมี ขุนศรัทธา
 อากาศ หมื่นศรัทธาอากาศ และเรื่องราวพระบรรทมสร้างต่อ ๆ
 กันมานั้นเป็นอักษรเฉียงมีอยู่สองเล่มสมุดจีน ชาวบ้านพระบรรทม
 หามีผู้ใค้อ่านออกไม่ พระสงฆ์พาหนังสือเฉียงเข้าไปแปล ณ กรุง

ศูนย์เสียได้ประมาณ ๗๐ ปีเศษแล้ว แต่พระประโทณเจดีย์นั้นมี
จดหมายในหนังสือไตรภูมิว่า สร้างเมื่อพระพุทธศักราชล่วงได้
๑๑๙๙ พรรษา

และท่านผู้ที่ได้มานมัสการพระปฐมเจดีย์นี้ พระสงฆ์ก็ตี
กฤหัสถ์ก็ตี ถ้าพบปะหนังสือเก่า ๆ ความวิเศษละเอียดออกไป
จากนี้แล้ว ขอให้ท่านเอาไปให้ที่บ้านเจ้าพระยาวรวิกรมมหาโกษา
ธิบดีด้วย จะได้ศึกษาร้อยกรองเพิ่มเติมเข้าไว้อีก

